Należytość pocztową uiszczono ryczałtem.

РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П. К. О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР
Проф. Д-р ІВАН ОГІЄНКО

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ* 2 ДОЛЯРИ (АБО: 35 КОР. ЧЕСЬК., 180 ЛЕЇВ РУМ., 30 ФРАНКІВ ФРАНЦ., 5 МАРОК НІМЕЦЬКИХ) РІЧНО. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 75 ГР.

РІК II. **СЕРПЕНЬ 1934 РОКУ** **ЧИСЛО 8 (20).**

Як писати для широких мас.

Ясний і прóстий стиль — то найкращий стиль.

(Докінчення).

4. Не вживайте чужої фразеології.

Кóжна мóва мáє свої влáсні спóсоби сполýчувати словá в рéчення, свою влáсну складню і свої втéрті фразеологíчні вúрази. Так сáмо свої влáсні спóсоби мáє й нáша мóва, а томý привнéсення до неї чужúх спóсобів дýмати кúдається нам у вíчі, як старá лáтка на новíм убрáнні. Чужí спóсоби дýмати, чужí втéрті вúрази — це найчастíша й найгрізнíша хворóба нáшої інтелігéнції, особлúво західньоукраїнської. Чужá фразеолóгія панýє по всіх нáших періодúчних і неперіодúчних видáннях, і надзвичáйно шкóдить рóзвиткові не тíльки нáшої мóви, алé й культýри, бо широкí мáси цієї чужомóвної фразеолóгії зовсíм не розуміють. Закінчúвши чужý шкóлу — пóльську, німéцьку чи російську, — наш інтелігéнт помáлу привчáється й дýмати чужомóвною фразеолóгією, й писáти нею. А широкí мáси прóбують читáти ці писáння, алé звичáйно кúдають, не вторóпавши нíчогісінько, кúдають зо злóбою до такúх своїх учителів і провідникíв.

Пóльські спóсоби дýмати, пóльська фразеолóгія надзвичáйно сúльно вплинýли на західньоукраїнську інтелігéнцію, без порівняння бíльше, як спóсоби мови німéцької чи російської. Це величéзна загрóза чистоті нáшої мóви й культýри, загрóза, що її рóзмірів у нас звичáйно не знáють і не доцінюють. Міг би тут подáти дóвгі сóтні прúкладів такої чужомóвної фразеолóгії, особлúво пóльської, що панýє в нáших писáннях, алé я вже зробúв це у своїй новíй прáці 1934 р.: „Словнúк місцéвих слів, у літератýрній мóві не вжúваних“, кудú й відсилáю читачá[1]. Тут подáм хоч десяток прúкладів, узятих із нáшої прéси, а чáсом і з писáнь видатнíших письмéнників: Доконав убивства на особі посла, Обряду слюбу доконав полевий духовник, Посол Лисий обняв мандат після посла Кохана, Він обняв пост команданта, Новий нотар обняв канцелярію, Довершив чудес, Професор привернув зір сліпцям шляхом операції, Запала ухвала, Сенат завісив виклади, Викиди совісти (цебто: докори сумління), Народ завівся, Обходити свято, Сто осіб віднесли рани, Уляг намовленню, Він мусить уступити зо свого неприєднаного становиська, Пропозиція підняття посередництва, Поліція перевела арешт, Жандари перевели ревізію, Українці переводять грошеву збірку, Перевели перепис, Він обдирає пакт з усякого значення, Число улягло конфіскаті, У него явився злочинець під претекстом відвідин, Студенти обсадили будинок університету, Конкордат не зно-

[1] Книжка виходить як третє число „Бібліотеки Рідної Мови“ й як частина друга „Рідного Писання“.

сить розпорядку міністерства, Акція змагала до опанування громадянства, і сотні т. ін. (див. мого „Словника місцевих слів“ 1934 р.).

Читає про́ста людйна оці мо́вні перлйни, і тільки голово́ю хитає: „Шос сі на́шим пана́м у голові помакітрило...“ Та й спра́ві, що „украї́нці перево́дять (це́бто нйщать) грошеву збірку“, це він ле́гко зрозуміє, але́ як безка́рно „полі- ція перевела́ аре́шти“, цього не второ́пає, а що тут тре́ба розуміти „арештува́ла“, не доду́мається. Не второ́пає також, чого́ ра́ди „нота́р обнима́є канцеля́рію“, чи ж йому жінки забра́кло? Чого́ студе́нтів покара́ли, колй вонй „обсадйли“ будйнок“, та ж він свій горідчик обса́джує щоро́ку? Чого панй „обхо́дять свя́то“ (цураються), коли його́ ввесь мир хрище́ний святку́є?

Розв'язки всіх оцих мовних ребусів подаю в своїм „Словнику місцевих слів“. Такі фразеологічні вирази (це т. зв. ка́льки — прості переклади чи відписи з мови чужої) — а їх довгі сотні — глибоко й органічно калічать і засмічують нашу мову й роблять її темною та баламутною для читачів із наро́ду, що цієї польської фразеології не розуміє. Українська наро́дня мова любить вирази прості, не занадто метафоричні, — цього самого мусимо дотримуватись і всі ми, пишучи. В Галичині письменники часто твердять, ніби вони мають „чисту складню й фразеологію“, — це зовсім не так, і навіть дитячи журнали переповнені отими перлинами, що я їх вище подав. Мова російська фразеологічно вплинула на нашу мову без порівня́ння менше, як мова польська.

Проречистий приклад. Господиня, що в неї жив я в Москалівці коло Косова, сказала мені раз такого компліме́нта: „Жив у мене доктор N зо Львова, і я часто його не розуміла, як говорив до мене; а вас усе розумію...“

Отож, пильнуймо, пишучи, висловлюватись просто, уживаймо своєї української фразеології й складні, не пишім двозначно, бо широкі маси такого нашого писа́ння не зрозуміють. Боротьбу проти словних полонізмів у нас усі розуміють і звичайно їх оминають (крім полонізмів застарілих, що вже полонізмами не відчуваються); але стократно важливіше нам очища́ти свою мову від польської фразеології, від польських „утертих виразів“, бо ними до вінців переповнена наша мова...

5. Оминаймо віддієслівні йменники.

Польська літературна мова надзвичайно багата на віддієслівні йменники на -nie, -cie, вона в них просто кохається, і цей спосіб став рідним мові польській; до певної міри те саме бачимо і в мові російській, де форм на -ние, -тие також багато. Навпаки, жива українська мова ці віддієслівні йменники на *-ння*, *-ття* знає не так часто, бо вони нашій мові менше природні. Польський спосіб уживати віддієслівні йменники надзвичайно сильно впливає на західньоукраїнських письменників, чому їхні писа́ння неприродно переповнені формами на *-ння*. Напр. у пресі завжди читаємо таке, як звичайне: Уряд доложить старань для уліпшення положення (цебто: уряд постарається поліпшити стан), Оповідання о спинення ушкодження (цебто: Оповіда́ння, як спинити шкоду), Роблення обтинання сухих гілляк перед розпочаттям круження соків (цебто: Обтинайте сухі гілляки перед тим, як почнуть кружити соки) і т. ін. Треба конечно вистерегатися занадто часто вживати такі форми на *-ння*, а особливо непотрібно накопичувати їх, а тому я розповім про ці форми трохи докладніше, — як саме можна легко їх оминати.

В живій українській мові найчастіш знані йменники на *-ння* по прийменнику *на* при дієсловах руху: пішов на погуля́ння, подався на полювання, пустив коня на попасання (але частіше й тут форми дієйменника на *-ти:* пішов погуляти). Знає жива мова форми на *-ння* ще й по *за* в часових зворотах: Це трапилося за панування Катерини. Таких форм із *-ння* вживаємо, хоч і не часто.

Але в літературній мові треба оминати віддієслівні йменники на *-ння*, *-ття* і вживати їх якнайменше, бо вони роблять нашу мову менше зрозумілу. Вза-

галі треба не забувати, що нарóдня мова мало знає абстрактні віддієслівні йменники і звичайно замінює їх формами дієслівними. Ось головні способи цієї заміни.

1. Не вживайте йменника на *-ння*, *-ття* по йменнику, ліпше замінюйте його на дієйменника, бо жива українська мова не любить двох цих іменників поруч себе. Напр. по йменниках: засіб, потреба, конечність, здатність, заборона, готовість, спосіб, процес, система, план, домагання, праця, інстинкт, звичка, уміліость, намір і сила т. ін. треба ставити дієйменника на *-ти*, а не йменника на *-ння* (в дужках подаю, як не треба писати): засіб поборювати (поборювання) темноту, потреба малювати (малювання), конечність спати (спання), здатність працювати (працювання), заборона читати (читання) книжку, спосіб збирати (збирання) матеріял, спосіб творити (творення) працю, спосіб впливати (впливання) на читача, система писати (писання), план відновити (відновлення), праця поширити (поширення), інстинкт боронитися (оборонення), звичка дýмати (дýмання), умілість працювати (працювання), намір подавати (подавання) і т. ін.

Так само вживаємо дієйменника на *-ти* по дієсловах і прикметниках: Домагаюсь розв'язати справу (розв'язання справи), Пропоную припинити збори (припинення зборів), Зобов'язалася перестати вести агітацію (ведення агітації), Любили козакувати (козакування), Як навчитися дýмати (думання), Боронив читати (читання), Ласий панувати (панувáння), Здатний писати (до писáння), Охочий гуляти і т. ін.

2. Вираз: прийменник *для* (часом і *до)* з дієслівним іменником дуже частúй у часопúсній мові, але чужий живій нашій мові: вона знає тут *щоб* із дієйменником на *-ти*: Щоб вирішити (а не: для вúрішення), Щоб направити (а не: для направлення), Щоб поширити (до, для поширення), Щоб закінчúти (для закінчення), Щоб виконати (для виконáння) і т. ін.

3. Так само прийменник *до* (або *на*), *про* з іменником на *-ння* ліпше не вживати, а заміняти їх дієйменником: Акція опанувати (до опанувáння), Легке виконати (до виконáння), Матеріял дýмати (до дýмання), Охота читати (до читáння), Просимо писати виразно (про виразне писання) і т. ін

4 Жива українська мова в реченнях часових і способових не любить форм дієйменника на *-ння*, *-ття* по прийменниках *при*, *по*, *після*, *без*, *в*, *на* й ін., що таке часте в нашій часопúсній мові, і знає замість них просто дієприслівника: Читаючи книжку (а не: при читáнні книжки), він заснув, Скінчивши школу (а не: по скінченні школи), брат поїде додому; Перечитавши листа (а не: після перечитáння листа), зрозумів я справу; Не сіявши, не оравши (а не: без сіяння, без орáння), не буде й жито родити; Випивши їли (їли по випитті), Прочитавши (по прочитáнні), книжку верну; Читаючи (а не: при читáнні) я плакав; Пропав, не залишаючи (без залúшення) слідів; Пішов, проклинаючи (а не: з прокляттям) і т. ін.

Ось приклади з „Кобзаря" Шевченкового: Умер би орючи на ниві 321, А мати плакала ждучи 297, Раділи люди встаючи 298. Купаючи розмовляла 273, А він мандруючи співа 77, Плаче ведучи 327, сидячи мовчав 533, Іду та кашляю йдучи 573 і сила т. ін. (видання В. Доманицького 1910 р.).

5. Жива українська мова не любить форми прийменника *з* із іменником у способових реченнях, такої частої в нашій часопúсній мові, — вона тут знає звичайно дієприслівника. Напр. Шевченко пише в „Кобзарі": Згадає дякуючи (а не: з дякуванням) 230, А сам пішов співаючи 374, Умерла плачучи 296, Пішла полем ридаючи 228, Розмовляють сумуючи 54, Москаль любить жартуючи 12, І розмовляючи пішли б 470, Зневажаючи співаєм 563, Себе дурю та й ще співаючи 567, Стеляться на папері плачучи, сміючись 397 і сила т. ін.

6. Зовсім противні духові живої нашої мови форми двох іменників на *-ння* поруч себе, що дуже часто бачимо в нашій часопúсній мові, напр.: Для дослідження питáння, Для виконáння доручення, По закінченні перевірення і т. ін., а треба: Щоб дослідити питання, Щоб

виконати доручене, Закінчивши перевіряти. Всіма способами оминайте вживати разом два йменники на *-ння*, бо це чужа нам форма!

7. Жива мова частіше вживає безсуфіксальні (без закінчень) йменники там, де мова інтеліґентів чи часописна знає форми на *-ння* чи *-ття*: прокльон (а не: прокляття), надих (надхнення), запит (запитання), попит (попитання), намова (намовлення), зневіра (зневірення), шкода (ушкодження), попас (попасання) і т. ін.

Правда, ліпші письменники тепер дуже пильнують оминати слова на *-ння* й замінювати їх словами без закінчень, для чого вільно творять нові слова чи беруть їх із мови народньої; навіть у наукових творах проф. Є. Тимченка знаходимо слова: обмежа, розум, впад, розсуд і т. ін. замість книжних: обмеження, розуміння, падіння, розсудження; підо́зра зам. підозріння вже загально поширене. Пам'ятаймо, що такі прості, без закінчення *-ння* слова не тільки прикрашують нашу мову, але й роблять її яснішою (Див. ще приклади в ч. 19 „Р. М.“ ст. 306).

Отож, оминаймо форми на *-ння* чи *-ття* всіма можливими способами, і завжди пам'ятаймо, що жива мова мало їх знає, що вони тільки псують чистоту й ясність нашої мови.

6. Не будуймо занадто складних речень.

Нарешті, ще кілька завваг. 1. Наро́дня складня звичайно не знає довгих речень, а особливо не любить і не знає накопичення підрядних речень. Жива мова найчастіш уживає про́стих речень, а коли є підрядні, то тільки першого ряду (без нових підрядних) і знову такі короткі. Ось проти цього дуже часто грішить наша часописна мова, вживаючи довгих і заплутаних речень та без міри й ладу накопичуючи речення підрядні.

В писаннях для широких мас цього треба конечно вистерігатися й розбивати свої речення на короткі й прості.

2. Українська жива народня мова знає дуже цікавий спосіб сполучувати прикметникові підрядні реченння, — сполучує їх сурядно, цебто формою незалежно від головного, а залежність позістається тільки логічна. Це наша питоме́нна стародавня ознака, що панує в живій мові, але дуже мало знана, на жаль, у сучасній літературній мові. Форма ця будується так, що в підряднім реченні повторюється речівник головного, що його пояснює підрядне речення звичайно зо сполучником *а* чи *і* (або й без них) та вказівним займенником „той, та, те, то“; а то речівник не повторюється, а речення в'яжеться особовим займенником „він, вона, воно, вони“ зо сполучником *а* чи *і* або без нього. Ось приклади із народньої оповідної мови, казки Рудченка: Поїдьмо ми туди, де є двір, а в тому дворі живе баба II 97 (або: двір, що в ньому живе баба; але не: двір, в котрому живе баба). Вона напилась води, а та вода була така солодка, як мед II 64 (а не: Вона напилась води, котра...). Веде та й веде, — коли ліс, в лісі (а не: в котрім) пуста хатка стоїть II 66. Горобців наслав, а вони (а не: котрі) й випили просо I 89. Був собі купець, він (а не: котрий) усе їздив по морі I 100. Був собі швець і (а не: котрий) мав жінку I 173, Іде та й іде, коли й зустрічає чоловіка, — іде кудись I 90.

Українська народня мова знає найрізніші способи такого (т. зв. паратактичного) сполучення речень, їх часто вживали старші наші письменники (напр. Куліш). Ці способи роблять нашу мову простішою й яснішою, а тому мусимо завжди про них пам'ятати, пишучи для широких мас.

3. Коли ж уживаєте підрядної форми (т. зв. гіпотактичної) прикметникового речення, то ніколи не вживайте за сполучника на початку побічних речень штучних *котрий, який* — уживайте тільки щиронароднього *що*. Шевченко в „Кобзарі“ вживає тільки *що*: Біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає 1. Виглядала козаченька, що торік покинув 2. Ото ж тая дівчинонька, що сонна блудила 4. Стара мати, що родила на світ Божий, мусить погибати 12. Не одцуравсь того слова, що мати співала 62. Заспівають про того гетьмана, що на огні спекли 470. Чи винен той голуб, що сокіл убив 2. Ті, що кохались, розійшлися 129. Час уже повикидати ці

штучні сполучники *котрий*, *який*, коли мова наша має живого й дуже зручного сполучника *що*. Так давно вже пишуть наші кращі письменники в своїй зразковій мові.

Оце найважніші вказівки, як писати для широких мас. Коли б наші працівники пера найбільше дбали про ясність і простоту своєї мови, тоді наші писання стали б своїми й рідними серед широких мас, тоді ряди наших читачів зросли б удесятеро і так само зросла б і українська культура. Не той пише добре, хто пише красно, — честь і хвала тому, хто пише ясно.

Іван Огієнко.

»Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних«.

Українська літературна мова тільки за останні 15 літ почала помітно усталюватися (стабілізуватися), відливаючись у певні окреслені форми. До того ж часу кожний письменник писав „своєю" місцевою мовою, завжди багато вживаючи найрізніших говіркових слів і форм. Процес стабілізації (усталення) нашої літературної мови в Східній Україні вже в повній силі, але поза нею — в Галичині, на Буковині, Закарпатті, в Канаді й Америці — допіру починається, хоч бажання усталити (стабілізувати) свою мову стало в нас загальним, всеукраїнським прагненням. Сьогодні нема вже свідомого українця, що не розумів би велику силу рідномовного гасла: „Для одного народу — одна літературна мова" і не прагнув би якнайскоріш його здійснити.

Але кожний свідомий українець, прагнучи навчитися всеукраїнської літературної мови й писати нею, натрапляє на великі реальні перепони: він уживає ще силу-силенну місцевих слів і не знає, котрих із них у літературній мові вживати не слід, бож літературна мова має свої власні слова й форми. Щоб допомогти широким нашим масам практично пізнати, яких саме місцевих слів не повинно вживати, випускаємо частину другу „Рідного Писання" (як 3 і 4 число „Бібліотеки Рідної Мови"), а саме: „Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних." Це підручна книжка для кожного, хто хоче навчитися нашої літературної мови, хто хоче писати й говорити всеукраїнською літературною мовою. В Словнику скрізь слова, що їх уживати не слід, узято в дужки ( ), а коло них подано форми літературні. В книжці подано й „Головні відміни літературної мови від мови західньо-української", а це дасть змогу інтелігенції Галичини, Буковини, Закарпаття й заокеанській еміграції, а також еміграції наддніпрянській відразу реально пізнати свою літературну мову. В мові цієї інтелігенції дуже багато слів чужих, а особливо багато слів, форм і фразеологічних виразів, перейнятих із мов сусідніх, польської й російської, зовсім у нашій мові непотрібних, — „Словник" усі їх подає в дужках (), закликаючи не вживати їх і показуючи, чим їх заступити.

Глибоко віримо, що „Словник" реально допоможе усталенню нашої літературної мови й поза границями Східньої України; для того ж незабаром випускаємо „Складню української літературної мови". Глибоко віримо також і в те, що широкі українські маси зрозуміють наші культурні прагнення, а зрозумівши, міцно підтримають нас духово й матеріяльно в тяжкій нашій праці.

Розсилаємо „Словника" всім нашим передплатникам, і кожного сердечно просимо негайно відворотною почтою вислати Видавництву належність за нього. Не з вини Редакції книжка ця сильно спізнилася друком: Видавництво не має жадних інших фондів, крім зібраного за „Рідне Писання" ч. І, а воно збільшувалось дуже слабенько. Час виходу дальшої чергової книжки так само залежатиме від розпродажу „Словника місцевих слів", а тому сердечно просимо всіх Прихильників Рідної Мови якнайенергічніше допомогти поширити цю книжку, щоб тим самим дати змогу „Складні укр. літературної мови" скоріш побачити світ.

Редакція.

Початки людської мови.

(Докінчення).

Дальшу поміч у розвитку мови завдячує людина своєму громадному життю, що уможливило й змусило її називати ті самі предмети тими самими звуками, а надто позволило кожній одиниці вивчитись нових голосів, видобутих старшими, більш досвідченими й здібнішими наслідувати й символізувати. Досі вживала людина даного звука на означення якогось конкретного предмету. Алѐ вживши даного звука, як символа якогось одного предмету, нпр. забитого ведмедя, вживано потім того самого звука на означення ведмедя, що втік, а згодом став цей звук служити назвою для всіх ведмедів взагалі. Так звуки помагали людям символізувати, тобто називати предмети, а згодом і творити загальні зображення, тобто в'язати подібні предмети в групи, що діставали свої зорові й мовні символи. А звідси вже один тільки крок творити поняття й абстрактне ду́мання. Саме оце найважніша поміч із боку мови для психічного розвитку людини. Без цієї помочі в символізуванні й спонуки творити загальні уяви „людина не вийшла б поза звірячий стан".

Звіря́ також виповідає голосами свої внутрішні переживання, головно ж почува́ння, одначе всі звірята без винятку нездібні усвідо́мити собі, що такого голосу можна вжити, як символу на означення конкретних предметів. Голоси звірят — це ре́чення, а не слова. Звіря́ не вміє розбити тих речень, через що бракує йому психічного ґрунту до дальшого розвитку, й тому годі говорити про „мову звірят". Натомість виявляє цю можність кожна людина, за винятком рідких випадків глибоких станів ідіотизму, все одно, чи вона має спромогу висловити її голосами, чи вживає замість них жестів (німі, глухонімі й сліпоглухонімі). І тому навіть інстинктивні крики, що їх уживає немовля, можна зарахувати до мови, бо завдяки здібности символізувати ці крики викристалізуються згодом у голоси, цебто матеріял до народин повновартісної мови. Інстинктивні голоси та крики звірят не розвиваються, і тільки в деяких випадках зміняються трохи, але й тоді вони зв'язані тісно з інстинктом, а це знак несвідо́мого ду́мання. Також у звірят немає здібности наслідувати голосів природи, що хоч саме собою не дасть бажаного ефекту, одначе в злуці зо збірністю символізувати — це могутній двигун розвитку мови.

Годі застановлятись тут над пита́нням, що більш первісне, а що похідне: здібність символізувати, чи здібність видавати звуки, тобто, чи людина почала надавати назви поодиноким предметам тому, що навчилася перше видавати декілька голосів, чи навпаки, — ці голоси появились у неї на тлі здібности символізувати. Дехто, як Ернест Кассірер пробує влучити цілком явища людської мови в рамки людських здібностей творити символічні форми. Одначе ця здібність не дала б без мови таких вислідів, що до них людина доходить у своєму розвитку. І саме оцю тісну співпрацю обидвох здібностей належить особливо підкреслити.

Так оце ми бачимо, що прояви мови, тобто слова виказують психічне, звукове й змістове (семантичне). Головним ґрунтом мови є психічний бік, інстинкти й почува́ння, потім свідо́ма воля, увага, пам'ять, здібність спостерегати, символізувати, виявляти й ду́мати (творити поняття, осуди і т. ін). Нема ніякої психічної прояви й диспозиції, що не помагала б удосконалювати мову. Але з другого боку мова впливає на поодинокі складники нашого психічного „я" й на психіку, як цілість. Пригадати хоча б її поміч, а мабуть і спонуку творити загальні зображення, потім удосконалювати людську пам'ять якісно й кількісно, вимоделювати процес думати і т. д.

Щодо звукового боку мови, то первісні звуко-речення, що були висловом інстинктів і почува́нь, зрізничкувались і допо́внились згодом звуко-словами. Які це булú звуки, трудно сьогодні усталити. Мабуть не були ані тро́хи по-

дібні до тих, що вживаємо тепер. Припускаємо, що нагадували вони перші голоси немовлят, звірят і ті, що їх видає природа. Одначе згодом вони ублагороднювались. Рівночасно в міру зіткнення людини з ширшим середовищем, що обнімало більшу скількість предметів, що їм треба було дати назву, а також у міру того, як розвивались і різничкувались психічні диспозиції людини, треба було підшукувати все нові голоси, що їх можна було б ужити в ролі символів. Алé вичерпавши їх скупий засіб, стала людина перед ділемою, відкіля взяти їх дальше. І от тоді впало їй на гадку лучити ці голоси, цебто зробила так, як це чинить „немовля“ в лепеті. В залежності від внутрішнього вимоделювання цих голосів і способу їх злучати розділилась та первісна людська мова на цілий ряд мов, що різняться між собою бренінням поодиноких звуків, тобто фонетично, і з'вязанням їх у склади, складів у слова і слів у речення. При тому деякі з них наближуються до себе більше, інші менше, залежно від расового, племінного й родового посвоячення нарóдів, що вживають даних мов, та в залежності від територіяльного сусідства.

Залишається обговорити ще змістовий бік. В початках твóрення своєї мови надавала людина поодиноким предметам довільні символи. Одначе в міру того, як вона розгорталася психічно, та в наслідок обмеженої кількости голосових символів і їх получень, мусіла вона вжити подібних комбінацій звуків, щоб очеркнути подібні або зближені до себе предмети й прояви. Докладніше розказується про те в „Рідній Мові“ в статтях Проф. Ільїнського. Зазначу тільки, що людина старалася підкреслити в новоствореному слові якусь одну питоменність даного предмету, переважно таку, що кидається найбільш у вічі.

В філософії мови ведеться ще спір про те, котрі частини людської мови розвинулись найскоріш. Дехто з учених думає, що перші звуки булй звуко-слова, а не звуко-речення. Одначе такому поглядові противиться перебіг розвитку мови в дитини, і тому згадуваний наш філософ мови, Потебня, та інші вважають, що перші голоси були звуко-речення і тільки з них вихилились речівники і всякі інші частини мови. Найпізніше появились мабуть злучники, і тому їх уживання робить іще й тепер навіть інтелігентним людям чималі труднощі, а простолюдин уживає їх звичайно дуже рідко і в дуже скупому числі.

Так ото з первісних голосів, дуже примітивних щодо якости, та скупих кількісно й змістово, розвинулась людська мова в могутній твір людського духа, що йому немає рівного. Працювали над її розвитком довгі віки всі психічні сили людини, і завдяки цьому мова сьогодні не тільки чинник порозуміватися й найбільший двигун поступу, але й дзеркало душі даного нарóду. І ще надовго перед науковим завваженням цього значення мови відчули це генії слова, а між ними й наш І. Франко, що в пролозі до „Мойсея“ писав таке про українську мову:

„В слові Твойому іскряться
І сила і м'якість, дотеп і потуга,
І все, чим може в гору дух підняться“.

А завдяки цьому зв'язку психіки й мови плекати мову — то ублагороднювати душу.

Варшава. Петро Кривоносюк.

В справі українського топономастичного словника.

Сильно відчувається в нас брак доброго топономастичного словника. На мапах Величка, Рудницького, Кордуби, Грушівського, Томашівського, Зілинського багато не українських назов. В пресі велика плутанина, але ж преса звичайно працює в важких обставинах, а до того її робота прихапцева, то плутанину цю ще можна б оправдати, але коли такі промахи раз-у-раз трапляються в виданнях Н. Т. Ш., або в У. З. Енциклопедії, це вже прикріше, а вже зовсім сумне, коли ми самі ніби свідомо полонізуємо наші топографічні назви (прим. кустос музею Н. Т. Ш., див. про село Кульчичі, „Діло“ ч. 221/33). В єпархіяльних пере-

миських і львівських шематизмах ціле століття духовенство польщило нашу топономастику, а через те метрики й публичні грамоти ми самі польщили.

У нас неустійнено навіть найконечніших топографічних термінів. Досі, напр., без'іменна країна, називана донедавна „Угорська Русь", навіть у виданнях НТШ. плутається — плутаються назви „Підкарпаття" з „Закарпаттям". Те саме в У. З. Енциклопедії, де на топономастику не звернено уваги (Іва́нче, див. AGZ. T. XI. Ywancze, Ywanczepole, а не Іванич. Івоніч, Уріч, не Урич, Кільчичі, не Кульчиці).

Час уже був би цю нещасну „Угорську Русь", це „Прикарпаття" (?), тепер офіційно зване Підкарпатською Руссю, охристити й виключно всюди вживати терміну Закарпаття. Для нас байдуже, як інші держави нас називають, а зогляду на положення й відношення цієї землі до центрів Львова та Києва повинна бути прийнята назва тільки Закарпаття або Закарпатська Україна.

Топографічні назви — наче скам'янілості для геолога. Вони майже постійні, а часто своїм початком сягають доісторичних часів. Кілька виїмків із „Словника геогр. Кор. польського" потвердять це. Чуква (п. Самбір) — 1415 р. називалася Котковичі (I.880). Городок Ягайлонський (?) — Городок Солоний (II.819). Стебник 1440 року — Іздебник (III. 313), Єзупіль — Чешибіси (III. 581), Josefsberg (пов. Дрогобич) — Коросниця (III. 605), Нагуєвичі (місце уродж. Франка) 1244 р. — Башево (VI. 880), Ніжанковичі — 1451 р.Краснопіль (VII. 167), Нове Місто — 1377 р. Библо (VII. 227. XV. 284), Уріч — 1397 р. Ловчово (VIII. 398(2). Пустомито — Мито (IX. 512). Берлоги (Калуськ. пов.) — Рожани (IX. 499). Угерці Винявські (Руд. пов.) — Головачове (XII. 752). Ходачків (Терн. пов.) — Качова (XV. II 37). Теофіполь. — Чолганський Камінь, Іванє Пусте — Пустоіванє тощо.

Особливо цікаві назви в глибоких горах по обох боках Карпат, і то може не так самих осель, як нив, гір, потоків тощо, як напр.: Руський, Київ, Києвець, Хорвати, Радич, Маґура і т. ін. Їх прослідження може мати вирішальне значення для спірних питань карпатської чи наддунайської правітчини слов'ян, побуту й поширення хорватів (звичайно порівняльним методом із хорватською топографією, чого досі зовсім не зроблено), кельтійської чи нормандської теорії Руси.

На старім кельтійськім шляху „Руської Путі", від Пікуя яких 150 км. до Старого Кобла, де ще назва топографічна за потоком „За Руськов Путев" (інформація о. Ю. Кміта, родом із Кобла Старого) перед 50 роками була загально вживана, краще шукати розв'язки спірних питань.

На „Atlas Geologiczny Galicyi" з року 1906, зшиток XX. текст ст. 22. Drohobycz — Szajnocha — Grzybowski — лежить Баб'я гора, кілька кілометрів на схід від Руської Путі, на північ від Трускавця, що його цілющі води кельти мусіли добре знати й їх лікувальну силу прославили поза межі української землі ген далеко — аж до Греції.

Також назви Дністра (Тирас, Тірас) й оселі Тіра, Тираспіль, Тирава коло П'янович над Дністром, Тирава (Сільна й Волоська) вказують на грецькі оселі, на що вже Шафарик звернув був увагу.

Кожний культурний нарóд прослідкує свої топографічні назви, особливо важне це для недержавної нації.

Поляки, по довгих приготуваннях, 15 літ видавали в Варшаві свій „Słownik geograficzny Królestwa Polskiego", хоч мали 150 робітників. Кошти Словника — 110.000 рублів. Передплатників було спочатку 2000, а потім тільки 500. Опісля в рр. 1900-1902 видали ще додатково 2 великі томи, цебто разом видавали цей Словник 24 роки (від січня 1880 до лютого 1904). Через те, що видавці стояли на становищі історичної Польщі, Словник охоплює значні простори земель українського народу, навіть дещо з Закарпаття. Правда, в ньому значні пропуски, навіть деякі села пропущено. Сьогодні він почасти перестарілий, і поляки приступили до видання нового Словника, однак не охопить він цілости, — має бут[illegible]идаваний за краями.

Цей сл[illegible] українців зовсім не може вдово[illegible]е заперечуючи його зна-

чення хоч би з огляду на велику силу джерел та поминувши часто невірне історичне насвітлення, не подає він назов дійсно чисто українських, а навіть не пробував систематично зібрати народні українські назви поодиноких нив, гір, потоків кожного поодинокого села чи місцевости.

Це мусимо самі зробити, і праця ця хоч мозольна, але вдячна й має велике значення не тільки для мовознавців, природників, історикців, правників, археологів та антропологів, але також для загалу, зокрема для преси.

Покищо треба обмежитися до українських земель, на захід від ризького кордону положених. В тім напрямі у нас дещо зроблено, починаючи від Вагилевича, Головацького, А. Петрушевича, Шараневича і інш. Останніми часами зайнявся пильно цією справою Проф. Др. М. Кордуба, що й видав докладний квестіонар, а також покійний Лев Чачковський. Вони мали зібрати десь понад 400 назов, одначе це тільки незначна частина. Зібраних назов і досі не оголошено друком бодай у витягах, не подано взірцево описаної хоч однієї місцевости так, щоб інші могли з того навчитися й користати. Записувати топографічні назви, на мою думку, легше, як твори усної словесности, а може це зробити кожний студент, учень підчас ферій чи народній учитель, а то навіть інтелігентніший селянин. При тім треба зробити також шкіц та виписати поодинокі назви нив, горбків, криниць, яругів тощо даної оселі. Тут широке поле до праці для кожого, а передовсім — для місцевих музеїв та Філій краєзнавчого Т-ва „Плай“.

Водночас варто записувати назвища й прізвища (та придомки у шляхти) поодиноких мешканців, бо з метрик і старих документів можна їх прослідити, особливо в передкарпатської підгірської шляхти, навіть до XVI століття. В одному шляхетському селі Кільчичах кожний шляхтич кільчицький має свій придомок, як наприкл.: Сметáнка, Ґóливка, Цмáйло, Жигáйло, Шелестóвич, Кóстик, Рýчка, Хáпко, Вóвчко — буде може до 15 „придомків“.

Треба досліджувати цікаві назвища, як: Русин, Тризуб, Крецун, Козар, Перун, Тивун, Ватаман, або чужинні назвища, як: Бей, Урбан, Сарахман, Кочерган, Беренда, Темник, Волошин, Галич, Галичин, Ґалаґан, Ґалан, Ґолець, тощо. Цікаві особові назвища від племени, особливо бойків і гуцулів. Від бойківського племени: Бойко, Бойків, Бойцун, Бойчук, Бойченюк, Бойкевич, Бойченко, Бойківський. Принагідно з часописів записав я до 300 таких назов, із того чотири п'яті людей тепер ще живе на етнограф. укр. території, а частина за морем в Америці, і тільки одну п'яту зо старих книг. На підставі вже цих даних зарисовується певна еміграційна хвиля, її напрями та інтенсивність. Є й присілки, звані Бойки. Однак своєю генеалогією й самі давні „бойки“ мало інтересуються. В роді Шевченка багато було назвищ „Бойко“, а сам Шевченко зовсім не інтересувався ні походженням свойого роду, ні Галичиною, хоч антропологічно по матері Катерині Бойко — це типовий Бойко з околиць Михнівця, пов. Турка.[1] Назвищ Гуцул, Гуцуляк, Гуцал, Гуцалюк, Гуцуляків, Гуцайло, Гуцуло вже менше стрічається. Назва Лемко рідко приходить.

Редакція „Рідної Мови“ звертала увагу на топономастику (до топографії І. 152, 186, 251, 284, 363, ІІ. 34, 35, 38, 111, 112, 165, 170, до ономастики І. 71, 147, 186, 208, 307-310, ІІ. 38, 74, 167, 169). Над деякими термінами ще багато треба працювати, напр. (спольщені Лютовиска — чи) Літовища (Виногородський Р. М. І. 362) чи Літовищі (Кміт, І. 408), — на мою думку о. Кміт має слушність, бо так і з далеких сіл селяни цю місцевість називають. Або чи назва села Либохора, Любігори, Любохора, Левкова не вимагатиме дискусії? Коли одначе Редакція „Р. М.“ відступить на топономастику хоч трохи місця, зробить велику прислугу для науки й практики життя, а оголошуючи ці матеріяли систематично під одною рубрикою: „До Українського Топономастичного Словника“, зацікавить широкий загал і заохотить його записувати справді народні назви географічні з наголо-

[1] В. м. Брусилові, Радомиського повіту на Київщині, була стара родина з назвищем Бойко. І. О.

сом за народньою вимовою й зосередить цілу справу в своїх руках та рушить її з мертвої точки.

Самбір. Др. Волод. Гуркевич.

P. S. Редакція радо міститиме всякі замітки й статті про наші географічні назви. Звертаємо на це увагу наших читачів і просимо присилати відповідні матеріяли. Німці видають окремий журнал, присвячений топономастиці, — а ми маймо бодай сторінку в „Рідній Мові“. Пізніше видрукуємо докладну програму, як записувати місцеві назви, а покищо див. про це ст. 251 в ч 18-м „РМ.“ Редакція.

Шевченкова мова.

II. Шевченків правопис.

Сполучення приростка, що закінчується приголосним, з йотованим голосним кореня Шевченко пише по-стародавньому й російському звичаю, напр. у Деннику: объема, обьявлять, въ обьятия, обьяснилъ, субьектъ, бьютъ, так само: семьянина 172, а навіть обьвѣянную 141. Але дуже часто Ш в російськім письмі не пише ані ъ, а ь, напр.: изявилъ 17. 90. 144. 178, обявленія 14, обявилъ 79, обяснилъ 79. 145, обятіяхъ 98, розединеніе 23, розяснилъ 24 і т. ін. Ці самі правописні звички бачимо і в українських писаннях Ш, напр.: пьянъ, пьяна, пьяного, пьяными, бье, пье, зисты, мясомъ, тимя і т. ін. Так, як писав це Ш, писали тоді всі письменники.

Як у російських, так і в українських своїх писаннях Ш ніколи не вживав якогось особливого значка для зазначення нашого *ґ*, — він усе писав тільки *г*: грунтъ, сири гусы гелъ-гелъ, а мы зъ голегою, гвалту, на дзиглику, хвигури і т. ін. Деякі письменники проте зазначали тоді *ґ* через архаїчне *кг* або через лат. *g*, але Ш скрізь писав тільки *г*.

Звук *дз* Ш добре передавав і писав: Гудзивци, Гудзивскую, дзвоны, задзвонилы, часом пише *дц:* гудциками.

Звичайно Ш пише прийменники окремо від іменників (разом із дієсловами), але надзвичайно часто плутається тут і пише прийменники разом із іменниками, напр. у його Деннику: безслабостей 32, воснѣ 12. 34. 87, отнасъ 21, обнемъ 30. 65, отомъ 9. 16, подорогѣ 170, послучаю 15, полбу 11, подруководствомъ 31, обнихъ 35, показармамъ 20, пословамъ 17, передглазами 55, сославою 168 і сотні т. ін. прикладів. Частки *бы, же, ли* часто пише разом зо словом: попалбы, искусилбы, захватилбы, кончилбы, пригласилбы, далбы, гдѣже, пѣшкомже, сегодняже, скороли і т. ін. Дуже часто пише *не* разом із дієсловом: неговорю, неповѣрили, невозвели, незналъ, небрали, не получу і сотні т. ін. А то частенько пише прийменника окремо від дієслова: про снулся 87, за ношу 174, за вернули 172, за тормозила 161, до везти 157, на вязла 148, про велъ 168, також: во обще 130, за душевные 161, на безъ рыбьи 77 і сила т. ін. Дуже часто все це поруч себе пишеться різно: Чего мы не вспомнили, о чемъ мы непереговорили 86, Ничего нечитаю и нерисую 89, Притча о блудномъ сынѣ 23 — Притча облудномъ 22, Выслать совсѣмъ не обходимымъ 17, Мясо непродается послучаю поста 76, Грабитъ въ вѣренный ему Край 15 і т. ін. на кожному кроці.

Те саме бачимо і в українськім тексті Денника: взяла заруку 148, знасъ — зъ насъ 148, нелукавила 148, нелукавый 149, здороги за снуты 150, ходиможъ 149, надомною 149, незнаю 71, нетилько 71, до жинать 187, зъ кимъ — зкимъ, знею, незуміє і т. ін. Те саме скрізь у „Кобзарі“.

Це різне писання прийменників та часток можна пояснювати староукраїнською рукописною традицією, де воно звичайне; але тут сильно відбилася взагалі велика Шевченкова байдужість до правопису, знана по всіх його писаннях.

Українська правописна традиція не знала послідовного вживання великих буков аж до XIX-го віку. Панувала в нашій і російській літературі звичка писати власні ймення з малої букви; в віках XVII-XVIII поплутання малої й великої літери у власних назвах — звичайна річ. Під цією рукописною старою звичкою й виріс Шевченко, а тому завжди не дотримується новочасного

правописного правила — починати власні ймення з великої літери. Ось трохи прикладів (з тексту російського Денника; в українськім скрізь те саме): Дай богъ 130. 13, бога 11, господи 12, изъ персии 76, григорія 10, петръ первий 90, О русь 90, сибирь 20, михайлу иванову 63, лазаревскій 33, уѣзжая изъ нижнего 129, Густавъ васильевичъ Кеберъ 129, Сергѣя тимофеевича Аксакова 141, Михайло семеновичъ Щепкинъ 136 і т. ін. Дуже часто одне й те слово написане різно: по волгѣ — по Волгѣ 36, волгу 90 — Волгу 96, О картинѣ иванова — самого же Иванова 66, изъ вильгельма Теля 147 — Вильгельма теля 146 — Вильгельма Теля 175 і т. ін. Ще: получилъ я письмо изъ Петербурга Отъ Михайла лазаревского 4. Потомъ въ Москву. а изъ москвы помолившесь богу и въ питеръ 7 і т. ін. В Шевченкових віршах скрізь панує те саме.

Треба до цього додати, що Шевченко, додержуючись старої рукописної традиції, взагалі початкову букву в слові писав трохи більшу від інших, а це видавців Шевченкового тексту ставить у велику трудність.

Не забудьмо ще й того, що за тих часів серед письменників взагалі панувала ще звичка не звертати на велику букву більшої уваги; так само в росіян писав Пушкин, так само писав навіть пізніше Руданський.

Нарешті, ще одна староукраїнська рукописна звичка сильно відбилася на правопису Шевченка, — це знаки розділові. Послідовної системи знаків розділових старовина ніколи не знала, і власне це й бачимо у всіх без виключення творах Шевченка: крім крапки, Ш часто жадних інших знаків не ставить, та й крапку звичайно ставить по-старому звичаю, — замість коми. Правда, знає Шевченко й інші знаки, але завжди їх сильно плутає.

Це занедбання знаків розділових (і великих буков) допроваджує до того, що видавці, друкуючи твори Шевченкові, різно їх ставлять. Так, В. Доманицький у виданні 1910 р. ст. 317 друкує за оригіналом:

Стоїть село невесело.
На горі палати
Почорніли.

А в „Поезії“ 1927 р. II. 21 те саме також за оригіналом уже так:

Стоїть село. Невесело
На горі палати
Почорніли.

Так писав Ш. Цю характеристику Шевченкового правопису треба завжди мати на оці кожному, хто хоче досліджувати Шевченкову мову. Це ж показує, як трудно видавати Шевченкові твори, бо не раз і самі рукописи не розв'язують справи.

Таким чином, як ми бачили, графіка й правопис Шевченкові ще міцно зв'язані зо староукраїнською рукописною традицією. Звати цю графику й правопис тільки російською, як то в нас прийнято в науці, не маємо ніяких підстав. Навпаки, ми ж добре знаємо, як сильно був пересякнений Шевченко церковно-слов'янською культурою й традицією головно XVII-XVIII-го віків, що на початку XIX-го ст. ще дуже сильно відчувалося в Україні скрізь.

Щоб читач ліпше орієнтувався в Шевченковім правопису, подаю за Шевченковим оригіналом (остання сторінка Шевченкового Денника) відомий вірш „Сон“ (правда, фотографія зла):

Сонъ.

Напанщини пшеницю жала,
Втомилась; Не спочивать
Пишла въ снопи, пошкандибала
Ивана сына годувать.
Воно сповитее кричало
У холодочку за снопомъ,
Росповила, нагодувала
Попестила и нибы сномъ
Надъ сыномъ сыдя задримала.
И сныця ій тои сынъ иванъ
И уродлывии и багатый,
Неодинокій, а жонатыи
На вольнiи бачиця Бо и самъ
Уже не паньскіи. А наволи
Та на своимъ веселимъ поли
У двохъ соби пшеницю жнуть,
А диточки обидъ несуть
Та и усмихнулася небога
Прокинулась нема ничого.
На йвася глянула взяла
Иого гарненько сповыла
Та шобъ дожать до ланового
Ще копу до жинать пошла...
Остатню може, богъ поможе!
Той сонъ твій справдыця.

Шевченків правопис в оригіналі дуже добре передає знімок з його автографу, уміщений на ст. 189-190 „Рідної Мови“ (ч. 5, підпис має бути: Зразок старанного письма, а не старинного). Д б.

Іван Огієнко.

Ще про нашу театральну вимову.

В другому числі журналу „Рідна Мова“ поміщена передова стаття Проф. І. Огієнка: „Наша театральна вимова“, де запрошувано українських артистів поділитися з Редакцією своїми думками.

Хоч я не артист, однак мав я щастя придивлятися зблизька до театральної праці, бувши роками театральним референтом.

Факт безперечний, що театр надзвичайно важний чинник у розповсюджуванні рідного слова. Це може ніде так не відбилося, як у нас на Закарпатті, де театр, проіснувавши заледви десять років, полишив у нашому культурному відродженні, що залізними чоботами ступає вперед, великі сліди: розніс рідне слово по всіх закутинах, а особливо підбарвив одноманітну бідну закарпатську мелодію багатими, загальноукраїнськими мотивами.

З-за браку допомоги, театр, на жаль, заник, але вслід за ним наросло багато драматичних гуртків, і тепер майже нема околиці, де не був би на 4-5 сіл бодай один драматичний гурток, тоді, коли підчас перевороту на Закарпатті не булó ані одного драм. гуртка, ані одного хору, крім одинокого учит. хору в Ужгороді, що існував при семінарії.

Не можна цей успіх приписувати виключно театрові, все таки майже всі теперішні режисери тих гуртків, бувши свого часу учнями в Ужгороді, пильно приглядались до тієї сценичної праці театру й булú найпильніші відвідувачі вистав. І тут правду говорить автор згаданої статті в „Рідній Мові“, що театр має великий і сильний вплив на слухачів.

Вимова артиста однак у першій мірі залежна від самого режисера, і котрий режисер не стоїть на висоті доброго знання української мови, то й найкращий діялог зіпсує. Особливо в наголосах (а ще коли вони в підкресленнях) найбільша біда. Правда, у нас багато просто неможливих текстів, особливо в галицьких передвоєнних видáннях, і хоч вимова артиста непогана, полонізмами та русизмами засмічені речення аж занадто „ріжуть ухо“. Добрий режисер чи драматург при театрі дає собі раду: виправляє автора без пардону.

Та хоч наш Ужгородський театр був собі провінціяльний, все таки стояв він тоді дуже високо, бо на його чолі працював великий мистець, покійний Микола Кáрпович Садовський, артист европейської слави, а потім Загаров. В тому особливо був педантний Микола Кáрпович, хоч і в нього закрадались русизми, але, щодо вимови, його театр був дійсно взірцем, і ми любувались, як прекрасно, мелодійно плили, мов із медом, прегарні українські слова на устах великого Миколи Кáрповича.

Виставу попереджали бурливі проби, сварки, часом і грубі лайки, але з тих сварок виходили прекрасні вистави, що ними любувалось навіть чуже, чеське та мадярське громадянство.

Побіч дикції особливо велику увагу звертали на ви ову, і акторам, що не вміли добре вимовляти, в тексті ролі ставили наголоси. Кожний актор повинен був просто „викувати“ слова своєї ролі.

Микола Кáрпович ставив наголоси акторам, а коли б від мене залежало, я поставив би їх скрізь і друкував би книги з наголосами, бо неможливо, щоб, скажемо, слово „адвокат“ акцентувалося в троякий спосіб: на Закарпатті переважно на першій голосній: áдвокат (вплив чеський і мадярський), галичани на передостанній: адвóкат (з польського), а наддніпрянець акцентує на останній голосній: адвокáт, як воно й має бути за своїм лат. джерелом advocátus.

Пора взяти нашу мову на густе сито й прочистити її від усякої полови. А прочистимо її тільки при допомозі тих, що Рідне Слово розповсюджують. До них належить у першій мірі рідний театр.

Ужгород. В. Гренджа-Донський.

P. S. Щоб допомогти й українському театрові правильно наголошувати українські слова, „Бібліотека Рідної Мови“ випустила нову книжку проф. Ів. Огієнка: „Словник місцевих слів“, де подано й нелітературні наголоси з зазначенням, як треба вимовляти. Книжка багато допоможе й кожному театральному працівникові.

Редакція.

Поже́д — відсоток.

На Підкарпатті (в ЧСР.) загально відоме слово *поже́д, пожду́* (подекуди пйжда́, піжда́, пужда́). Словник Б. Грінченка пояснює його так: „проце́нтъ“. Поже́д означає грошову винагороду, що платимо на певний час за користування позиченими грішми. Отже поже́д означає те, що в російській мові „интересы, проценты“, в сербській „интереси“, в чеській „úrok“, у французькій „l'intérêt“, у німецькій „Zinsen“.

В українській аритметичній термінології це поняття не має ще усталеного терміну. Вживаються терміни: відсоток, відсотки, дохід, інтереси, наріст, провізія (пор. Словник Математичної Термінології ВУАН 327, 328, 1562, М. Чайковський: Систем. Словник Укр. Матем. Терм. 37, 86, підручники Грицака, Моралевича, П. Огоновського, Р. Цегельського і ін.) та в підкарпатських підручниках: поже́д.

Але маємо тут іще інший клопіт. Цитовані два словники терміном: „відсоток, відсотки“ означають не тільки „Zinsen“, але й пропорційну частину якоїбудь цілости, тобто німецький „Prozentertrag, Prozentbetrag“.

Правда, ці два поняття дуже близькі, у обох мова про пайок від ста. Але вони різняться від себе тим, що „Zinsen“ — *завсіди винагорода*, що її висота *завсіди залежить* (крім інших елементів) *від часу* користування позиченим капіталом, а „Prozentertrag“ може бути, але не мусить бути винагорода, та висота його *ніколи не залежить від часу*. „Zinsen“ — це певного роду даток, дань, що мусимо виплатити, а „Prozentertrag“ тільки констатування, тільки міряння. Тому „відсоток“ може бути відповідним терміном тільки для „Prozentertrag“, бо тут тільки маємо встановити, яка велика частина цілости в порівня́нні до частини ста, а то байдуже, що є ця частина.

Термін „Zinsen“ уже своїм формальним значенням мав би пригадати, що мова про даток, нагороду, як це й бачимо в Zinsen, l'intérêt, úrok. Німецький „Zinsen“ походить із латинського „census“ — перепис наро́ду, оцінка маєтку, поду́шне, в середнім віку *дань*, що платили нешляхтичі своєму дідичеві (пор. франц. „cens“). „L'intérêt“ походить із латинського interest — залежить йому на тім, має *користь*, „interesse“ — утрачений зиск, пізніше *винагорода* за позичені гроші. „Úrok“ — річна платня, даток, що платили кріпаки дідичеві *щороку*.

Підкарпатський *пожед* походить із *пождати*, отже пожед — винагорода, що платимо вірителеві, щоб він *пождав* зо зворотом визичених грошей.

Отже пожед і формально добре передає значення „Zinsen“. Воно народнє, українське слово, і тому варте увійти до словника нашої літературної мови.

Слово відсоток уже загально поширене й добре передає „Prozentertrag“, тому треба його вживати в цім значенні.

Моя пропозиція прийняти такі терміни: Prozentrechnung — відсотко́ве чи́слення, Prozentertrag — відсо́ток, Betrag — відсотко́ва осно́ва, Prozentfuss — відсотко́ва стопа́, Zinsenrechnung — пождо́ве чи́слення, Zinsen — поже́д, Kapital — капіта́л, Zinsfuss — пождо́ва стопа́, Zeit—час. Мукачів. Августин Штефан.

Стилістично-синтаксичні нариси.[1]

VI. Багатий на що.

Декілька осіб (інж. К. Думанський і ін.) запитують мене про словолад прикметника »багатий«. Це дуже поширений вислів, через те подаю вияснення його окремою статейкою.

[1] В „Рідній Мові“ за 1933 р. видрукувано: І. Дощенту 231-232, II. Остатись—остати 255-268, III. Трапиги—трафити 273-286, IV. Давніше, а не раніше 13-14, V. Різний—ріжний 193-196.

Прикметник »багатий‹, як і всі відповідні значенням прикметники: бідний, скупий, щедрий, ласий, хворий, здоровий і т. ін., в українській мові вживаються з прийменником *на* (а не чим); кажемо: багатий, бідний, щедрий і т. ін. *на* що, а не чим. Ось трохи прикладів. Т. Шевченко: Багатий на лати та на дрібні сльози 48. Чубинський III 233: Наш пан багатий на корови, на вівці, на талярі-червінці. Антонович-Драгоманів, Историческія пѣсни, 1874, I 170: Либонь же ти на розум не багатий. Г. Барвінок, Оповідання, 1902, 224: Настя така багата на слово. Словник Б. Грінченка I 16: Він багатий на воли. М. Левицький. Граматика[3], 14: Мова багатіша на лексичний матеріял. М. Рильський, переклад »Пана Тадеуша« 1927 р.: На спомини багаті 140.

Наші словники, напр. Б. Грінченка I 16, Академічний »Російськс-український« I 32 все дають, як норми, багатий *на* що.

В мові російській панує вираз »богатый чѣмъ«, і він не рідко впливає й на стиль українських письменників. Уже в Т. Шевченка знаходимо: Я панською ласкою багатий 50. Ів. Франко, »З вершин«: Жо́лудьми богатий 56, »Захар Беркут« 50: Богатий досвідом життя. М. Рильський у »Пан Тадеуш« 1927 р. непотрібно часто вживає цієї форми: Мужністю та силами багатий 112, Багаті мудрістю 113, Мріями багатий 124, Багата досвідом 131, Досвідом багатий 153. 226, Життя одмінами багате 178. Подібних форм ліпше не вживати, хоч вони трохи й підтримуються такими живими народніми формами, як: рясний ягідками, листом широка, станом висока і т. ін.

Форма »багагий *в* що« повстала під польським впливом і часом вживається в західньоукраїнських говорах, напр. Б. Лепкий, »З глибин душі«: Богата у всілякі тони. »Укр. Голос.« ч. 196: Богата в ліси місцевість, ч. 255: Богаті в зміст календарі. Таких форм уживати в літературній мові не можна.

Отже: пишім і говорім тільки »багатий *на* що«, а не »б. в що«, рідко — »б. чим«. І. Огієнко.

Перві́нчик — перва́к — напередо́вець.

У „Рідній Мові“, ч. I 1934, ст. 37-38 говориться про те, чи слово 1) „п е р ш у́ н“ для першого побідника в спортових змаганнях правильно й добре утворене. Цей нібито новотвір має своє потвердження в буковинсько-гуцульській говірці, де слово „п е р ш у́ н к а“ — це та корова, що перший раз отелилася. Як же ж може бути слово „першу́нка“, то певно можна сказати й „першу́н“. Однак прикладати це слово до спортового перемо́жця — передняка́, на мою думку, якось не годиться тому, що воно прикладається частіш до тварин.

Слово 2) „п е р е д у́ н“, що там же подається як синонім, — це новотвір, гірший від першого.

Замість нього народ уживає таких слів: 3) „п е р е д н я́ к, -к а́“; 4) п е р е д о в и́ к, -к а́, обидва у Гр.[1] III 117, та ще кращого терміну 5) „н а п е р е д о́ в е ц ь, -в ц я“ (Гр.[1] II. 507 та й у бук.-укр. нар. колядках) і 6) „б е р е́ з а, -и“ (Гр.[1] I. 51) для того, хто вибився на перше місце або поставлений напереді.

Можливий міг би бути ще й новотвір 7) „п е́ р ш н и к, -к а“ (пор. десятник, сотник тощо), але цей вираз негарний, бо немилозвучний через збіг трьох шелестівок.

Гадаю, що добрі були б такі терміни для першого побідника в спорті: 8) „п е́ р в і с т о к, -с т к а“. 9) „п е р в а́ к, -к а́“ (обидва в Гр.[1] III. 107) і новотвір 10) „п е р ш а́ к“, -к а́“, бо ще маємо багато інших, виразів, утворених наростком -ак.

Гарний термін на передовика буде: 11) „п е р в е н е́ ц ь, — -н ц я́“ (нема в Гр.; пор. Ів. Франка „Мойсей“, вірші 615-617: „Як в гебрейській сім'ї родить п е р в е н ц я мати, то в єгипетській мусить в той день первородне вмирати“); або з усіх найкращий цей самий вираз ужитий здрібніло як пестливе слово: 12) „п е р в і́ н ч и к, -к а“ (Гр.[1] III, 107), бо перший перемо́жець у спорті — це ж наша гордість і всі люблять та пестять свого витязя. Пор. одине́ць і оди́нчик.

На Буковині між укр. наро́дом знане

ще нарічеве слово: 13) „ка́лфа, калфи“, — це передовий і провідний парубок у селі, на храму, на танцях, на вечерницях тощо.

Дальше маємо дуже гарне, на жаль, маловживане архаїчне слово: 14) „ви́тязь, ви́тязя“ (Гр.[1] І. 196) у значенні побідника, пор. „звитя́га, -ги“ (Гр.[1] II. 130) = перемога, побіда. Це слово, як і всі дальше тут подані, — це синоніми вже з ширшим значенням так, як нім. Sieger, лат. victor.

Слова: 15) „перемо́жець, -жця“ і новотвір 16) „перемо́жник, -ка“, (у Гр. їх обох нема!), також добре надаються на наше праслово 17) „побі́дник, -ка“, sm. (Гр.[1] III. 203), що його ми не сміємо ніяк цуратися.

Вкінці остається ще слово 18) „пербо́рець, перебо́рця“, що його треба конче оминати, хоч воно й правильно утворене від пере+боре́ць, через гомонім: „перебо́рець“ = „перебі́рник“, що визначає не того, що переборює, але того, що перебирає (Гр.[1] III. 109): „Наш паниченько — перебірниченько, коники перебирає“.

Так то наша мова така багата на синоніми до слова „побідник“, що не конечно творити для цього терміну нові слова, але треба вдоволитися вже відомими літературними, а в крайнім разі— говірковими словами, що між ними вирази: „перві́нчик“, „перва́к“ і „напере́довець“ чи не найкращі...

Чернівці. Проф. Іван Василашко.

P. S. П. Грабовський уживав слова „передяни́н“ - той, що йде попереду, перед усіма, що веде всім перед: А чи трапило під свиту пеклування передян? Рівне, Інж. К. Думанський.

Найчастіше вживанні німецькі слова в лемківськім говорі.

В останнім часі Лемківщина, а головно лемківський говір, що його введено 1933-го року як обов'язкове навчання в державних народніх школах на Лемківщині, став предметом загального заінтересування. Тому добре буде присвятити цьому українському говорові кілька уваг.

В ч. 4. „Рідної Мови“ за квітень 1933 р. на ст. 153 подав я кілька цікавих лемківських слів, а тепер хочу навести найчастіше вживані німецькі слова в лемківськім говорі.

Найперше цікаво буде знати: звідкіля й як приходили до лемків чужі німецькі слова.

1. В першій мірі частину німецьких слів до лемківського говору внесли таки самі німці, що мали тут на Лемківщині численні свої колоннії. Нпр. містечко Тилич, що звалося перше Оравою, збудували були німці, що там мешкали. Але зуб часу змінив це містечко на руїни, що пізнати по розвалених мурах, а сьогоднішнє містечко, що має свою назву від краківського єпископа Тилицького, положене трохи нижче.

В Бічі, що звалося Байч[1], тодішнім першім місті по Кракові, були в 1386 р. такі німецькі радні: Чубер, Крокер, Робенгаб, Лянцман, Кессель, Кастензайдер, Цебелєр, Махнус, Кольбе, Кровінкель, Радост і Кляндист. В 1388 р.: Шеневальдер, Ломінцер, Затлєр, Шварц, Вернер, Мольнер, Найдекер і Велюш. В 1389 р.: Дромиль, Манчка, Полопус, Шайдемантель, Шединмантель, Страме, Кечер, Дамцаль, Петрус, Тоннер, Радек, Санка, Саткель, Фалькель, Петро Ганчин, Фетер і Хлод.

Рівнож назви сіл: Шимбарк, Рихвалд, Крампна накинені німцями колоністами, що їх спроваджували до Польщі польські королі, а особливо Казимир III (1333-1370), і їх поселяли не тільки по польських, але й по українських містах і солтиствах.

2. Другою дорогою йшли на Лемківщину німецькі слова через мову польську, що має надзвичайно багато запозичених німецьких слів. Сам польський учений Г. Корбут, що написав добру докторську працю про запозичені слова німецькі в польській мові[2], твердить,

[1] Див. Йоан Петрович: „Сандецкая Русь“.

[2] Gabriel Korbut: Wyrazy niemieckie w języku polskim pod względem językowym i cywilizacyjnym, „Prace Filologiczne“ 1893 р. т. IV ст. 345-560.

що жадна чужа мова не мала такого великого впливу на мову польську, як мова німецька.

Частину спольщених німецьких слів уносили вдавнину до лемківського говору „солтиси“, що мали обов'язок військової служби в королівських драгунах або піших полках. Ці солтиси, що служили при польськім війську, головно по містах, що тоді звичайно рядилися німецьким магдебурським правом, а тим самим уживали німецької термінології, вернувшись додому, ставали не тільки вибраними вірнопідданими сторожами короля по своїх селах, але вносили до лемківського села, крім польських, і спольщені німецькі слова. Крім цього, лемки в щоденнім житті все стрічалися зо своїми найближчими сусідами поляками, і від них прямо переймали разом із польськими й спольщені німецькі слова, як: obszar, gmina, folwark і ін. Переймали такі слова й від словаків.

3. Третьою дорогою, що нею йшли на Лемківщину німецькі слова, була Австрія, — то часи, коли Лемківщина разом із іншими українськими західніми землями належала до німецької Австрії. Багато лемків служили при австрійськім війську, що при вправах і в урядуванні вживало німецької мови, а до того нераз і в чисто німецьких краях; вернувшись додому, вони вносили до села багато німецьких слів, що ними чванилися в щоденнім житті.

Не без впливу були австрійські уряди, а головно школи. Всюди по українських містечках на Лемківщині були більшекласові народні школи, що в них, крім польських, училися й діти лемківські німецької мови. Ці діти, звичайно, не опановували німецької мови, однак поодинокі слова лишалися в їхній пам'яті на ціле життя, і нераз у пізнішім житті, бажаючи показатися вченим, вплітали до лемківського говору німецькі слова.

4. В кінці четвертою дорогою, що нею йшли на Лемківщину німецькі слова, це була лемківська еміграція. Нема на Лемківщині хати, щоб із неї половина родини не була в Америці, в Німеччині, Угорщині чи інших краях. Вернувшись із зарібкової еміграції додому, лемки вносили до свого села не тільки добробут, але й чужі слова, що ними часто-густо послугувалися ціле своє життя.

Подаю тепер список найчастішевживаних німецьких слів у лемківському говорі, складений на основі статті: Dr. Alfred Latterman: Deutsches Sprachgut in Polen, уміщеної у: „Landwitschaftlicher Kalender für Polen“ на 1933 рік, що вийшов у Познані.

Лемківська „ґміна“ (ґмінске поле) — Gemeine (Gemeinde), обшар — старонім. oberschar (ürschaar), солтис — Schutheis, війт — старошлеське wojet, фольварк — Vorwerk, фара — Pfarre, фарар — Pfarherr (уживають цього слова згірдливо, нпр. в пісні: „фараровi реверенду зняли“), фура — Fuhre, гамувати — hemmen, дишель — Deichsel, орчик — Ortscheit, люник — Lahn, рифа — Reifen, плуг — Pflug, капсля — Kapsel, цапина — від zapfen, цуґлі — Zügel, ліци — Leitseil, асентраґе (шальки) — Hosenträger, гаус (хижа) — Haus, біґляйс — Bügeleisen, фреїрка (іти на фрей) — freien, морква — Möhre, цибуля — Zwiebel, фіґі — Feigen шарварк — Scharwerk, пава — Pfau, папуґа — Papagei, шріт — Schrot, шлюсар — Schlosser, шус — Schuss, рабшіц — Raubschütz, фартух — Vortuch, рушт — Rost, бритвана — Bratpfannen, рондель — Rondel, талір — Teller, смакувати — schmecken, фріштік — Frühstück, шанувати — schonnen, зупа — Suppe, риж — Reis, нирка — Niere, смалець — Schmelz, струцля — Striezel, кайзерка — Keisersemmeln, трунок — Trunk, шинк — Schenke, бровар — Brauerei, шимувати — schäumen, корок — Korken, шпунт — Spunt, лотр — Lotter-bube, шахрай — Schacherer, льосовання — Losung, танець — Tanz, вальц — Walz, шиковний — schick, ваґон — Wagon, пробувати — proben, шпирати — spüren, границя — Grenze, ланцух — старонім. Lein(en)zug, гандлювати — handeln, марципан — Marzipan, шнур — Schnur, креват — Krawatte, борґ — Borg, крейда — Kreide, дека — Decke, рахувати — rechnen, фіранка — Fürhang, штрімфлі — Strumpf і деякі інші.

Милик. о. Іван Буґера.

Румунські слова в українській мові на Буковині.

(Докінчення).

В. Дієслова.

Із п'ятьох дієслів рум. походження, що їх наводжу нижче, перші чотири дуже вживані в укр. нар. мові, останнє знайшов я тільки у Федьковича.

Па́цити, попа́цити — потерпіти, мати нещасливу пригоду, напр.: Адіть, що я попацив, зломалося мені колесо! У Федьковича 37: „Багато він уже біди зза сього мав, а якби не Йван, то хто знає, що був би ще пацив". М. Черемшина („Більмо"): „То те зважєєте, куме, коби то хлопец попацив таке, то нам би це не в голові, але дівка, то, знаєте, клопіт"! Чоловік пацений — це такий, що поробив злі досвіди. Рум. pâţi (читай пъці) — терпіти, потерпіти, з лат. вульг. patire, клас. patiri, Кандря 916.

Самана́ти — бути подібним, удатися, здаватися;напр. саманає на брата, саманає на дощ (здається, буде дощ); рум. sămăna (съмънá) — бути подібним, з лат. similare, Кандря 1134.

Суферя́ти — терпіти, допустити, звич. з перечкою, напр. дуже я його не суферяю. У Федьк. 170: „...да суферять не буду, щоб вражий син та чванився". Рум. suferi — терпіти, допустити, з лат. вульг. sufferire, лат. клас. sufferre, Кандря 1227.

Скапа́ти — збутися чогось неприємного, викрутитися; у Федьк. 63: „Лиш так хіба би міг скапати штокгавзу, інак ні". Рум. scăpa увільнити(ся), спасти (ся), боронити (ся) з лат. excapare, Кандря 1111.

Де́мнати — припрошувати, спонукувати, у Федьк. 14. „Брат та ватажні парубки гостеньків усе демнають, усе просять". Рум. îndemná (чит. ъндемна) підганяти, спонукувати, з лат. inde-mĭnare, Кандря 650. Укр. „демнати" утворене без în, що вимовляється дуже назально, так що чуже непривичне вухо його майже не схоплює.

Г. Вигуки, прислівники, прийменники, частки.

Вигук „мой", прислівник „май" та питайна частка „варе" дуже закорінилися в укр. нар. говорі на Буковині, зате щодо прислівника „тяр", то покликаюся тільки на Федьковичеву повість „Люба-згуба", де інде того словечка не чував.

Ва́йльо, вай — ой! ой! йой! лихо! лишенько моє! вигук страху, болю, здивування, напр. Федьк. 40.175: „Нащо мені краси... коли Василька нема? Ох, вайльо! вайльо"! „Даруйте життє!... гину! умираю... вайльо"! Або тільки „вай", та це вже таки чисто рум. спосіб вислову, див. Федьк. Матеріяли 55: „Та вай уже такому моєму здоровлю". Рум. aoleo! (читай авл'о), aoleu, молд. буковинське vaileo Кандря 61, побіч того слабше vai, що його Кандря 1397 порівнює з лат. vae.

Ва́ре — частка питайна, звичайно в сумнівних випадках, напр.: Варе мама вернуться сьогодня з міста? У Федьк. 16, 32: „Де-ж, варе, так забарилися?" „Чи віщувала, варе, моя сестричка, як цю ширинькy вишивала, до чого вона придасться?" Укр. рівноважника на „варе" властиво нема, бо слова, як „хіба", „невже" не віддають як слід змісту частки „варе". Рум. oare — частка питайна, коли відповідь непевна (з лат. hora), Кандря 850.

Ла́тир — побіч, коло; наприклад: полягали в латир (один побіч одного); Федьк. 29: „От їхав собі латир мене та сумував". Рум. alături (читай альтурі) збоку, побіч, попри (з лат. a-lature), Кандря 29-30.

Май — рум. mai (лат. вульг. mais, клас. magis), Кандря 738, уживається для творення вищого ступеня з прикметника, напр. mare (великий), mai mare (більший), а при дієсловах mai має значення „ще", „більше", „ще більше". Прислівник „май", дуже поширений на Буковині та на галицькім Покутті, додається в українській мові без потреби до компаратива, напр. „май більший", „май ліпший"; так само без потреби долучується він до дієслова, напр. май додайте! ніби „ще додайте", — в цім прикладі „май" має ще сяке-таке виправдання, зате у випадках, як „що май дієте"? „що май поробляєте"?

маємо простий переклад із рум. мови (калька): се mai faci (че май фачі). Федькович 9, 11, 12: „Стали собі май у посліди"; „Коли б тота доля май поправді робила"; „Та як погана віра май зветься"? Черемшина („Хіба даруймо воду"): „Ой май ген там (давніше) мій Андрійко, а тота дитина, знаєте, куме Іла, ледви від землі відросло". Стефаник („Засіданнє"): „Та що май чувати в місті, віте"?

Мой — вигук, щось як „гей ти!" „гей ви!" Федьк. 370: „Що ти собі, мой, тепер гадаєш"? Стефаник („Засіданнє"): „Мой, мой, та же вона тебе на лані під корчем ховала та холоду шукала"; Стеф. („Камінний хрест"): „Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла". Черемшина („Хіба даруймо воду"): „Мой, безпалкого й до воська не возьме, не то до школи!" Рум. măi, mă (мъй, мъ) — вигук, що його вживається кличучи, або щоб висловити здивування. Етимологія рум. măi, mă не вияснена; Кандря 738.

Тяр — „(ба) навіть", знаю тільки із Федьк. повісті „Люба-згуба" ст. 4: „Від нас знов хожують аж до шістьох сіл на храми... ба декотрі ходять аж у Шипіт або тяр аж у Молдовицю"; „Музику заповість вам місяцем уже наперед аж зо самої Глиниці або тяр аж із Сочави". Рум. присл. chiar (чит. к'яр) — ясно, чисто, навіть, Кандря 256 виводить із лат. clarus.

Романа, Румунія. Іван Дощівник.

Життя слів.

Гарува́ти — слово темного походження. Проф. Ал. Брюкнер („Prace Filol." VI. 607—608 з 1907 р. і „Słownik" 1927 р.) виводить це слово від оклику на коней: haru! haru! що справді відоме в XVI ст. Вдавнину „гарувати" то „працювати кіньми", а що то була тяжка праця, то скоро повстало й нове зна́чення цього слова — взагалі тяжко працювати (як коняка). В українській мові „гарувати" дуже поширене, але тільки в значенні „тяжко працювати" і то в західньоукраїнських говорах, напр. у Франка, Приповідки: Гарує, як віл у ярмі, Гарує як кінь у кариті, Гарую, аж ми очи з голови лізут. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонин": Гарує як старе 95. В східньоукраїнських говорах це слово давно вже підпало „осмисленню" й прийняло форму „горюва́ти", зв'язавшися з „горем" (терпіти горе) і зливши́вся зо старим „горевати".

Герба́та, назва повстала з лат. herba thea, цебто „зілля thea" (thea — лат. назва китайського зілля the, що дає чай). Форми herbata вживає тільки мова польська, хоч і вона знає czajnik. З лат. thea (а воно — з китайського the, вимова: ča) повстали: англ. tea, фр. le thé, нім. der Thee. Див. чай.

Гість — це чужи́нець, чужак, подорожній, заїзжий, заїзжий купець, взагалі купець, лат. hostis, hosper. Старі слов'янські звичаї наказували приймати гостя якнайкраще й оберігати його від усього злого. Цей звичай поводитися з чужими гостями скоро перейшов і на своїх. Пригадаймо собі Заповіт Володи́мира Монома́ха: „А найбільше шануйте гостя, звідки б він не прийшов". Уже в акті VII віку згадується слов'янин Radgost. З найдавнішого часу гість — то подорожній чи купець. Умова Олега з греками 907 р.: Придуть гости, да емлють мѣсячину. Умова 945 р.: Мы от рода рускаго съли и гостьє. Волинська умова 1366 р. наказує: „А по старымъ дорогамъ гостемъ поити, куда хочеть, а гостя не приневолити, но куда хочетъ, туды поидеть. Таке саме значення мало й польське gość. Якуб Вуйко в кінці XVI в. у своїй Євангелії слово peregrinus перекладає через gość. Старе зна́чення гостя добре подає Крехівський Апостол 1560-х р. р.: він ц.-сл. „странный, странникъ" перекладає гость, напр.: Не єстесте гостми (ц.сл. странни) ани чужими, але мещане посполу светыми и домашніи Божіи Єфес. 2. 19 ст. 431. Словник П. Беринди 1627 р. знає те саме: „Иноплеменник — чужоземецъ, приходень, гость".

Глум спочатку визначало тільки забаву, жарт, глумитися — забавлятися, насмі-

хатися, глумління забава. Ще в Словнику Памви Беринди 1627 р. читаємо: „Глум смѣх, жарт, въ глум — на смѣх, на жарт, глумлюся — завше учуся“. І тільки пізніше повстало наше значення: глум — злобна насмішка.

Кукіль у житі.

Терапія літературної мови.

Чужі мовні впливи тільки тоді корисні, коли вони справді органічно збагачують нашу мову; такі впливи радо приймає й знав кожна навіть високорозвинена мова. Але поруч із такими впливами мова знає й впливи ялові, їй непотрібні й зайві, коли є свої відповідні слова; такі чужі слова звемо варваризмами, і кожна мова пильнує виполювати їх, як кукіль непотрібний.

В українській мові, надто в її західніх говорах і живій мові інтелігенції, дуже багато найрізніших полонізмів; ці полонізми широкою річкою пливуть тепер до мови преси й красного письменства. Полонізми вокремих словах мало чим загрожують чистоті нашої мови, бо вони добре знані й їх легко з мови виполоти. Але полонізми синтаксичні, а особливо фразеологічні, до того т. зв. кальки (відписи чи переклади з польського) надзвичайно загрожують самій душі української мови, бо їх дуже багато й вони глибоко вдерлися до нашої мови.

Русизмів значно менше, і більшість їх — усе словникового характеру, цебто таких, що від них легко можна очистити нашу мову.

Хто хоче докладніше познайомитися зо всіма цими непотрібними нам виразами, нехай читає мою нову працю: „Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних“.

II. Полонізми в українській мові.

1. Окремі слова.

Ранній, а не вчасний. Не: „вчасна весна“ („Діло“ ч. 114), але: рання весна; це полонізм: wczesna wiosna. Українське „вчасний“ — це своєчасний; пор. у Г. Барвінок: Пішла вона на храм і прийшла вчасно. Номис, „Приказки“: Рання пташка пшеничку клює, а пізня очки дере.

Зілля, а не зела. В значенні ліварства укр. літературна мова знає тільки „зілля“, а не „зела“ з п. zioła. А. Лотоцький в „Іст. опов.“ ст 9 говорить про „цілющі зела,“ — це полонізм, треба зілля. Те саме знаходимо і в „Козаках“ Ю. Липиних 112: Давши зела в торбинці.

Зшиток, а не зошит. „Сховавши до торби оливець (треба: олівець!) і з о ш и т“ (Ю. Липа: „Козаки“ ст. 54). Форма „зошит“ — переклад п. zeszyt; у літературній мові вже міцно защепилося „зшиток“ (не: зшиток).

Кисле молоко. М. Середа („П. Шкода“ ст. 62) пише: „Квасне молоко“. Але в Сх. Укр. звичайно кажуть: к и с л е молоко.

Байдуже, а не обоятно. „Козаки минули о б о я т н о багато московських мелюзин“ (Ю. Липа: „Козаки“ ст. 134); звичайно ж, не о б о я т н о, з п. obojętnie, але байдуже.

Схватити, а не пірвати. „Струя знов пірвала мене“ (А. Лотоцький, „Іст. опов.“ ст. 34), треба: схватила, схопила, бо пірвати — це подерти.

Покладатися на кого, а не числити. „Усюди ч и с л и в тільки на себе“ (А. Лотоцький: „Іст. оп.“ ст. 9), — це відпис із польського (калька) liczyć na kogo. По-нашому: Усюди покладався тільки на себе.

„Плюс“ чол. роду, а не ніякого. „Нова Зоря“ ч. 30 ц. р. пише: „Се велике плюс того реферату“. Це не по-українському, бо в нашій мові слово „плюс“ тільки чоловічого роду. Усі академічні словники подають „плюс. плюса, мн. плюси, плюсів“ чоловічого роду. Взагалі ж, позичаючи чужі слова, ми завжди надаємо їм того роду, що його мусять вони мати за законами нашої мови, а не чужої. Див. „Рідне Писання“ І § 289.

Рецепт чол. роду. В літературній мові слово „рецепт“ чол. роду: рецепт, з рецепта, всі рецепти, всіх рецептів. „Нова Зоря“ ч. 30 ц. р. пише: „Лікар приписав цілу купу рецепт“, — це місцеве, за польським recepta жін. роду, треба: купу рецептів.

Фонтан, а не фонтанна. З лат. fons, італ. fonte, франц. fontaine повстало наше фонтан, польське fontanna. В укр. літературній мові давно вже защепилася форма фонтан, тому „фонтанна“ у Ю. Липи („Козаки“ 6) тільки полонізм: „Перед двором грала фонтанна“.

2. Полонізми синтаксичні.

„Підписало 51 держав“. („Н. Зоря“ ч. 31), це полонізм; по укр. всі числівники, що закінчуються на 1, 2, 3 і 4, зачинаючи від 21, вимагають по собі не родового відмінка множини, а тільки назовного, отже: 21 стіл, 32 столи, 41 особа, 52 особі, 63 вікні, 71 вікно, 84 столи і т. ін. Отже: Підписали 51 держава.

Два приятелі злягли, а не: двох приятелів злягло. Ю. Липа в новому романі свойому: „Козаки в Московії“ без кінця вживає оцієї польської форми: „На березі стояло кількох вантажників“ 13, „Колокостерників спало кількох слуг“ 108, „Двох козаків виймало їжаків з торби“ 210, „Двох було п'яних“ 115, „Ішло трох попів московських“ 58, „Двох приятелів злягло“ 116 і десятки т. ін. Це польська форма, що нею просто набита наша преса. По-українському звичайно вживаємо підметової форми, а підмета числівника ставимо в відмінку назовному. Нехай за приклад править нам мова Шевченкова (цитую з видання Доманицького 1910 р.): Не прийнялись три ясени, Повсихали три явори, Не вергаються три

брати 299, Три годи минули 371, Три годи сумно протекли 467, Два часові розмовляють 301, Ой три шляхи широкиї докупи зійшлися 299 і т. ін. „Н. Час“ ч. 96: Між обвинуваченими є кількох студентів, треба: кілька студентів. — У Б. Лепкого („Казка про Ксеню“ ст. 12): „А там — дванадцять каменів, на них дванадцятьох мужів, трьох ґаздів сивих і старих, і трьох ще старших коло них, трьох в повні сил“ — усе це непотрібні нам полонізми; але закінчив це речення Б. Лепкий зовсім по-українському: Останні три (а не трьох) буйні і гарні, як вірли. — А. Лотоцький: „Іст. оповід.“ 28: Згинуло сімох князенків (треба: Згинули сім князенків), Їхало двох їздців 61 (треба: їхали або й їхало два їздці).

Чого лихого, а не що лихого. „Щоб їй не сталося що лихого“ (А. Лотоцький: „Іст. опов.“ 10); з польського co złego, по-нашому: „Щоб не сталося чого лихого“, по *не* родовий. „Сказав би був що іншого“ 53, треба: що інше, — відмінок знахідний.

Слідкувати за чим, а не слідити що. „Німеччина мусить з напруженою увагою с л і д и т и події“ („Н. Зоря“ ч. 31), за польським śledzić co. По-укр. кажемо: слідкувати за подіями, або: досліджувати події.

Симпатизувати кому-чому, а не з ким-чим. „Н. Зоря“ ч. 31 пише: „Загал Жидів з тою акцією симпатизує“; це полонізм, — sympatyzować z kim, треба: Загал жидів тій акції симпатизує.

Жаліти про що, за чим, а не жалувати чого. М. Середа: „Петрусь Шкода“ ст. 38 пише: „Думав Петрусь, ж а л у ю ч и своєї необережности“; це полонізм: Żałować czego. По-укр. жаліти про що, або за чим.

Приглядатися до кого-чого, а не кому-чому. В Галичині дуже поширений полонізм „приглядатися кому-чому“, хоч літературна мова знає тільки приглядатися *до* кого-чого. М. Середа в своїм цікавім оповіданні: „Петрусь Шкода“ 1934 р. ст. 19 добре пише: „Приглядався пильно *до* товариства“. Так само й Ю. Липа в „Козаках“ уживає форми з *до*: „Приглядаючися *до* статурного самотника“ 59, але часто зовсім непотрібно уживає й польської форми: Усі приглядалися процесії 57, Диґнітар йому приглядався 68, Приглядаючися новій корогві 176. А. Лотоцький („Іст. Опов.“ 21): „Приглядаються княжичам“ (треба: до княжичів). В. Будзиновський, „Гремить“ ст. 69: Призираючися мені“ (цебто: придивляючися до мене), „Призирався їй“ 77 (цебто: придивлявся до неї).

3. Полонізми фразеологічні. Кальки.

Починати слово з малої букви, а не: писати слово малою буквою. „Дзвони“ ч. 4 за 1934 р. ст. 163 пишуть: „Ґеорґе писав іменники малою буквою“. Це полонізм: pisać dużą, małą literą, що в нашій мові й сенсу не має, бо не визначає, що саме пишеться з малої букви. По літературному прийнято писати: Починати слово *з* малої букви, або рідше: Писати слово *з* малої букви.

Надягати, вдягати на кого що, а не вложити. А. Лотоцький: „Істор. Опов.“ ст. 59 пише: „В л о ж и в дід на внука штани, ще наложив зелений жупан“, — це чистий полонізм: Włożył spodnie. По-українському штани чи жупан н а д я г а ю т ь або вдягають.

„Можна“, а не „дається“. Замість польського виразу: „Дається завважити останніми часами“ („Новий Час“ ч. 97) зовсім добрий свій: Можна завважити. В. Будзиновський, „Гремить“ ст. 80: „Це дасться зробити“, — це можна зробити.

Дістати гарбуза, а не коша. В ч. 117 „Діла“ читаємо: „Москва дістала к о ш а і в Берліні, і в Варшаві“. Це простий переклад із польського (т. зв. калька): dostać kosza, або dać od kosza; так і по-чеському: dáti, dostati košem. У нас загально відóме: дістати гарбузá. Виразу „дістати коша“ в Сх. Укр. ніхто не зрозуміє.

„Довершено посвячення нової парохії“ („Наш Прапор“ ч. 34), — це польська калька (переклад): доконано..., по укр. можна простіше: Посвячено або посвятили нову парохію.

„Доконати інавґурації“. „Діло“ ч. 100 ц. р. подає: „Італійська королівська пара д о к о н а л а і н а в ґ у р а ц і ї третьої з ч е р г и місцевости“. „Доконати чого“ — це польське dokonać czego; замість „доконала інавґурації“ чи ж не простіше сказати: відкрила, чи урочисто відкрила? Звичайно, і без зайвого „з черги“.

Екзекуція бандита, а не: екзекуція на особі бандита. „Новий Час“ ч. 97 пише: „Відбулася кілька днів тому екзекуція на особі одного з бандитів“. Чого така урочистість (полонізм), коли по-укр. говориться тільки: відбулася екзекуція бандита (а не: на osobie bandyta).

„Книжка заосмотрена в відповідні таблиці“ („Н. Прапор“ ч. 34), це копія з польського (калька): książka zaopatrzona..., по-укр. просто: книжка *з* відповідними таблицями, або: До книжки додано відповідні таблиці.

Керувати ким-чим, а не проводити кому-чому. В Зах. Укр. не тільки в пресі, але і в творах красного письменства часта польська калька (відпис): проводити кому-чому. Так, у А. Лотоцького, „Іст. опов.“ 16 читаємо: „А проводить їм смілий хан“, це полонізм: przewodniczyć komu. По-нашому буде: А керує ними смілий хан.

Святкувати, а не обходити. „Сенатор о б х о д и т ь тепер 60-ліття своїх народин“ („Н. Час“ ч. 96), це полонізм; по-укр. треба: святкує. Українське „обхóдити“ — це ходити або й обминати: Обійди калюжу; у Шевченка: Що день Божий обхóдила село.

Падає, а не паде. В зах.-укр. говорах і зах.-укр. виданнях дуже часте „паде“ зам. „падає“. Напр. „Н. Зоря“ ч. 31: „Відсоток п а д е ще нижче. — У Б. Лепкого („Казка про Ксеню“ 47): „Сніг паде“; загально-літературне: сніг іде.

Створити, а не „покликати до життя“. В „Новій Зорі“ ч. 27 ц. р. читаємо на ст. 8: „Поліційну академію п о к л и к а в д о ж и т т я англійський уряд“. Чого „покликав до життя“ (powołał do życia), а не „створив, відкрив“? Чужа фразеологія тільки псує нашу мову.

Видало, а не „піднялося справи видання“. Є. Маланюк в „Ми“ II 192 пише: Видавництво „піднялося справи видання“; хто зрозуміє цей чужий нам вираз (wydawnictwo podjęło się spra-

wy wydania)? Чи ж по-українському зле: „видавництво видало“, і все.

Подавати, а не предкладати. Дуже часто в нашій пресі вживають полонізма: „Уряд предкладає проєкти законів“ („Н. Час“ ч. 96), Urząd przedkłada projekty ustaw, по-укр. буде: подає проєкти.

„Поповнити самогубство“. „Нова Зоря“ ц. р. ч. 27 пише: „Апольонія Б. хотіла поповнити самогубство з заведеної любови“. Виразу: „поповнити самогубство“ українська мова не знає, це переклад (калька) польського popełnić samobójstwo; по-нашому це буде: хотіла покінчити самогубством, хотіла вчинити самогубство, хотіла вчинити замах на своє життя. Не знає українська мова й виразу „заведена любов“ — zawiedziona miłość; ліпше буде: невдале чи нещасливе кохання.

„Привязуючи до чого“. В „Свободі“ ч. 15 ц. р. читаємо: „Привязуючи велику вагу до висліду цієї розправи“. Це не по-нашому, а по-польському: przywiązując wielką wagę do czego. По-нашому це буде: „Уважаючи цю розправу за дуже важливу“, або хоч би й так: „Надаючи великої ваги цій розправі“.

„Приспішити бігу“. У А. Лотоцького, „Іст. опов.“ 30: „Коні приспішили бігу“. Не по-нашому це, — це: konie przyśpieszyły biegu; ліпше: додати, піддати, прискорити, прибільшити бігу, або просто — приспішити.

Державна рада, а не станова. Не прийнято в літер. мові писати: станова рада („Нов. Час“ ч. 96), а тільки державна рада.

Міцний, а не твердий сон. „Діти спали твердим сном“ (А. Лотоцький, „Іст. опов.“ 46), — це полонізм: twardy sen. В літерат. мові: міцний, кріпкий сон.

Установа законодатна, а не тіло. За польським пише „Н. Час“ ч. 96: „Кожний край матиме законодатне тіло“ (ciało), треба: законодатну установу.

Узглядняти, uwzględniać. „Економічного розвитку Німеччини політика досі не узгляднила“ („Н. Зоря“ ч. 31), — це щирий полонізм, треба: не взяла на увагу, не розважила.

„Підсудний уходив за порядну людину“ пише „Свобода“ ч. 15 ц. р., — це з польського: uchodzić za co. По-нашому кажемо: Підсудний уважався, або: Підсудного уважали за порядну людину (людину, а не людиву). (Далі буде).

Іван Огієнко.

Бібліографія української мовознавчої бібліографії.

80. Огієнко І.: Українська літературна мова XI-XVI століття, в книзі: „Укр. літературна мова XVI-го ст., Варшава, 1930 р., ст. 141-143, бібліографія. Рец. Проф. Г. Ільїнського в „Byzantinoslavica“ 1931 р. т. III, ст. 231-2.

80 а. Огієнко І.: Українські пам'ятки XI в., в кн. Найважніші пам'ятки церковно-слов'янської мови, Варшава, 1929 р. ст. 98-188, повна бібліографія. Рец. „Byzantinoslavica“ 1929 I. 240-2 і „Болгарски Прегледъ“ 1929 II. 293-5.

80 б. Тимченко Є. Проф.: Курс історії українського язика, Вступ і фонетика, Київ, 1930 р., видання друге [тут скрізь багато бібліографії].

80 в. Огієнко И. И.: Иноземные элементы въ русскомъ языкѣ, Київ, 1915 р. На ст. 107-119 подана повна література про чужі слова в російській і українській мові, а в самій книжці повна бібліографія про окремі впливи: про чужі слова взагалі 18-19, вплив іранський 29, тюркський 37, германський 41-42, 43, кельтський 44, фінський 48-49, грецький 55-56, латинський 57-60, церковний 66, західній 68, польський 73, німецький 79-83, голандський 86, англійський 87-88, французський 89, 93, італійський 94-97, іспанський 98-99, румунський 100-102, жидівський 103-105. Список етимологічних словників 118-119.

3. Описова граматика.

Загальні праці.

81. Огієнко І.: Українська Граматична Література. Розгляд підручників, з яких можна вчитись і вчити вкраїнської мови. Київ, 1908, 20 ст. Пор. 28, 30.

Фонетика.

82. Галюн, Іван: Як досліджувано українські дифтонги. III. „Записки Іст.-філ. Відділу УАН“ Київ, 1927, X. т. 99-115, XII. т. 12-39 ст. [огляд].

83. Зілинський Іван: Bibljografja dzieł cytowanych. XI-XIII ст. в кн. Opis fonetyczny języka ukraińskiego. W Krakowie 1932.

Музичні елементи в мові.

84. Полфьоров, Я. Я., проф.: Бібліографія 79-82 ст. в книзі: Звукові й музичні елементи в творах українських прозаіків. І. Аркадій Любченко. Кн. 1-ша. Звукове оточення. Евфонія. Фрагменти ритму. Установка. [Харків] 1929 8⁰ 86 ст. Пор. 2, 20.

Діялектологія.

85. Дем'янчук, В.: Бібліографічний огляд української діялектології за рр. 1914-1927. „Укр. Діялектологічний Збірник“. Київ 1928, 1 кн. 171-80 ст. (Іст.-філ. Відділ УАН. Зб. 64. Праці Діялектологічної комісії).

86. Дульзон, А.: К характеристике украинских говоров Республики немцев Поволжья. Покровск 1927 36 ст. Литература 1 ст. Пор. 2, 8, 30.

4. Лексикографія.

87. Грінченко Борис: Огляд української лексикографії. Написав... „Записки Н. Т. ім. Ш.“, Львів 1905 66 т. 1-30 ст.

88. Грінченко Б.: [огляд гл.] Предисловіе V-XVII ст. в кн. „Словарь Украинскаго языка“. Томъ I. Київ 1907 (д. вид. Київ 1909, Берлін 1924).

89. Йогансен, М.: Lexica. Сучасні українські словники практичного вжитку. „Нова Книга“, Київ, 1925, 7-8 ч. 9-10 ст. [огляд].

90. Осипів, М.: Словники української мо-

ви (Покажчик). „Народній Учитель", Харків, 1928, дод. „Самонавчання" 15 і 16 чч.

91. П., Н.: Нові видання Інституту Української Наукової Мови. „Вісник Природознавства", Харків, 1928 5-6 ч.

92. Список словників, що їх упорядкував ІУНМ. „Вісник Інституту Української Наукової Мови" вип. II. Київ 1930 71-2 ст.

Див. ще „Рідна Мова" 1933 р. ч. 2 ст. 49-54.

Пор. 1, 2, 8, 30.

5. Правопис.

93. Огієнко, Іван проф.: Література про український правопис. 20-22 ст. в кн. „Нариси з історії української мови: Система українського правопису". Варшава, 1927, VIII + 216 ст.

94. К., Н.: Підручники з нового українського правопису. „Шлях Освіти". Харків 1929 11 ч. 214-6 ст. [з зауваженням].

Пор. 2, 8, 30.

Львів. Є. Ю. Пеленський.

Златоструй української мови.

З творів М. Вовчка, т I вид. 1861 р

Знов до неї з ласка́вою мовою підійду́ 10.

Нема нігде хліба лежа́чого 25.

Він зовсім із ли́ця́ спав 30.

А людей, людей без ліку 23.

Такий він був люб'ячий до мене 8.

Мало коромисла не впустила, зраділа 19.

Ма́ти Божа милостива 10. Боюся так, що Мати Божа 14.

І світ мені не ми́лий 8.

Так мені чогось су́мно й бо́язно, аж мое серце мре 17.

Валка чумаків не одна наверта́лась на́ очі 23.

Чую, так над ве́чір брат іде 11. Над ве́чір увійшли ми в село 17.

Наїхав (цебто: прибув) влади́ка 16.

Сум великий мене напа́в 30.

Незвича́йний — це нечемний: Подаруй моїй жінці яке там незвичайне слово 12.

Очі йому незрячі 17.

Непоми́лешно темний править Службу Божу 16.

Звідки вас Госпо́дь несе́ 14.

Паннночка й огрядне́нька собі, нівро́ку 25.

Обнялй мене думки́ та гадки́ та журба́ пеку́ча 13.

Оддале́кі́ гайо́к синів 14.

Округи́ мене жито половіє 14.

Я й очі виплачу 8. Звела́ очі 17. Підведе́ темні очі вго́ру 19. Я й очей не звела́ (= не спала) 13. І очей не смію підве́сти 17.

Мати вговорює, аж па́дає коло неї 26.

Перебуду всякого горя й лиха 13.

Повнови́дий як місяць 30.

Вже як там не пого́димось на чому, то подару́ємось 9. Подаруй (= прости) моїй жінці яке там незвичайне слово 12.

Погуля́ла дівчиною років зо́ три 7.

Послав і мені Госпо́дь до па́ри й до любо́ві 7.

Сів по́руч зо мною 12. Вкупі поруч і поховали їх 15.

Що ж тобі за пригóда така 15.

Навчай гро́зьбою, коли не можна про́зьбою 27. І прошу я її милою про́зьбою 19.

Що против ко́го, а против діте́й я й не зговорю 12.

Не дуже в ре́чі захо́джу: розпитаюсь дороги та й далі 14.

Все мені буде охотніше служити, де мій рід ведеться 14.

Такі й золоту го́ру розімча́ть 10.

Розпита́юсь дороги та й далі 14.

І світ мені не милий 8. Піду світ за́ очі 22. Нас тільки двійко́ в світі 12.

Важко мені на серці 10. 12. Аж за серце мене вхопи́ло 17. Серце мое в'яне 19.

Смерти не 'дперти 8.

А шлях не спить 14.

Сум і неспо́кій мене обіймає 14. Такий уже сум мене візьме 8. Сум великий мене напав 30.

Се наша сусі́да 10. Для сусіди й так треба дати 10.

Те́мний сліпець 16. Отець Іван уже дуже стари́й і те́мний (= сліпий) років із дев'ять 16. Підведе темні очі вгору 19.

Тяжко й важко мені 10. Лихо мені тяжке́ 8.

Сама ще така (мала), як у́злик 11.

До якого ча́су ми жили́ добре 9. Брат мій тими часами оженився 8.

Щиро любилися 15. 9.

Тільки й на думці, що Павло 7. Моторна така, що й годі 8. Так плаче, що Господи 12. Боюся так, що Мати Божа 14.

Дівчинка, як я́сочка 8.

Початкова Граматика української літературної мови.

Апостроф ' по губних звуках *б п в м ф* **і по** *р* **перед йотованими голосними** *є ї ю я* **показує, що губний звук треба вимовляти твердо й окремо від голосної**: б'ю, в'юн, ім'я, п'явка, ф'юкати, бур'ян, читати: б-ю, в-юн, ім-я, п-явка, ф-юкати, бур-ян.

Завдання 83. Знаючи, що апостроф показує, що губні звуки *б п в м ф* треба вимовляти твердо й окремо від йотованих *є ї ю я*, прочитайте, як написано, ось ці слова: бе — б'в, святий — зв'язати, червяк — в'ялий, зять — з'ять, варять — вар'ят, Пясти — п'ясти, моря — помор'я, Бялік — баб'ячий.

Завдання 84. Спишіть оці слова й запам'ятайте, як їх писати.

Б'ю, б'єш, б'є, б'ємо, б'єте, б'ють, баб'ячий, безхліб'я. П'ю, п'єш, п'є, п'ємо, п'єте, п'ють, п'яни́ця, п'я-

ний, п'явка, п'ять, п'ята. В'ю, в'єш, в'є, в'ємо, в'єте, в'ють, в'язати, в'язи, в'янути, в'ялий, Пам'ять, рум'яний, ім'я, сім'я, тім'я, вим'я, плем'я, м'ята, м'ясо.

Завдання 85. Апостроф по частках *об, над, під, від, без, в, із, роз* на початку слова перед *е ї ю я* також показує, що приголосну перед йотованою го осною треба читати твердо й окремо. Прочитайте: об'їзд, об'ява, над'їхати, під'їхати, від'їхати, без'язикий, з'їсти, роз'ятрити. Прочитайте, як написано, і вияcніть, що значать ось ці слова: *з'їхати* та *зіхати*? Що значить речення: *Довго зіхав, поки з'їхав?*

Завдання 86. В літературній мові прийнято писати: ім'я, тім'я, вим'я, сім'я, плем'я, рам'я, м'ясо, м'ята, м'який, пам'ять, дерев'яний, здоров'я і т. ін., а не: імня, тімня, вимня, сімня, племня, рамня, мнясо, мнята, мнякий, памнять, деревляний, здоровля. Як у вас вимовляють ці слова, зо вставним *н* або *л*, чи без них? Чи добре було б писати тільки так, як в моему селі говорять?

28. Літературна вимова ря, рю.

Рябий, рясний, рюмсати, хрюкати, спрямувати, бряжчати, цар — царя — царю — царі. Морю — помор'ю, варять — вар'ят. Звіря — звіряти — звірята, звір'я — звірю. У повір'я не повірять. Рад — ряд, рак — буряк, крук — крюк.

Як вимовляємо сполучення *ря, рю*? Яка відміна поміж вимовою *ря, рю* і *р'я, р'ю*? Написане тут *ря, рю* вимовляйте без *й*, цебто *ря, рю*, а не *рйа, рйу*.

У сполученнях *ря, рю* вимовляємо *р* м'ягко, без *й* по *р*. Вимовляємо: ряд, буря, царю, а не рйад, бурйа, царйу.

Тільки в небагатьох словах вимовляємо *р* перед *я, ю* твердо, з чутним *й* по *р*, наприклад: бур'ян, пір'я. Цю тверду вимову звука *р* у сполученнях *ря, рю* зазначаємо апострофом ' по *р*.

Завдання 87. Вимовляйте слова: **рак, рука,** і запам'ятайте, як вимовляємо тут *р*. Так само вимовляйте: **буря, рясний, царю, кобзарю,** але без *й* по *р* (як польське buŕa, ŕasnyj, caŕu, kobzaŕu).

Завдання 88. Спишіть собі до зшитка й запам'ятайте оце:

Апостроф по *р* ставимо тільки ось у цих словах, що визначають щось збірне: бур'ян, ганчір'я, звір'я, довір'я (недовір'я, повір'я, суєвір'я), пір'я, сузір'я, подвір'я (надвір'я), надмор'я (примор'я, помор'я), перемир'я (замир'я), підгір'я (загір'я, сугір'я, узгір'я), матір'ю, а також у іменах: Валер'ян, Мар'я, Мар'яна.

Завдання 89. Апостроф по *р* показує, що це *р* треба вимовляти твердо й окремо від йотованого *е ї ю я*. Коли по *р* нема апострофа, то перед *ю я* читайте його м'яко: буря, ряд, рясно (а не: бур-йа, р-йад, р-йасно). Правильно прочитайте ось ці слова, і запам'ятайте, як їх писати: рюмсати, рябий, ряд, рядити, рядно, рядок, ряснa, рясний, рятувати, догоряти, моря, царя, кобзаря, кобзарю, звіря (звірята) — звір'я, варять вар'ят, морю — помор'ю.

Завдання 90. Спишіть і запам'ятайте собі оце:

В літературній мові треба писати й вимовляти ось так: рамки, рамці, буряк, прямо, крук — птах, крюк — цвях, дрюк і друк — кий, дручок і дрючок, цар, кобзар, тепер, Харків, не вір, трьох, чотирьох, вітряк, рябий, рядно, рясний, ряст, рятувати, границя.

29. Приголосний перед м'яким приголосним сам стає м'яким.

Світ (вимовляємо сьвіт), цвіт (= цьвіт), кість (= кісьть), шість (= шісьть), свято (= сьвято), кінця (= кіньця), сонця (= соньця). Сальця, смальцю, Ілля, ллється (= льлється), життя (= житьтя), волосся (= волосься), галуззя (= галузьзя), звання (= званьня).

Якою стає приголосна перед зм'якшаючою чи зм'якшальною голосною (див. виклад 17)? Як вимовляється приголосна перед зм'якшеною приголосною? Чи ставимо ь поміж двома м'якими

приголосними? А після *л* ставимо *ь*? Чи ставимо *ь* поміж двома *л*? Чи ставимо *ь* поміж двома однаковими приголосними? Чи не забагато було б у нашім письмі *ь*, коли б їх скрізь ставити?

Приголосний звук перед м'яким приголосним сам стає м'яким, але *ь* по ньому не пишемо. Пишемо: слід, життя, сонця, хоч вимовляємо: сᵇлід, житᵇтя, сонᵇця.

Тільки по звуці *л*, що стоїть перед м'яким приголосним, треба ставити *ь*: пальця, сальцю.

Поміж двома однаковими приголосними не пишемо *ь*: ллється, лляти, гілля, Ілля, життя, спасіння, волосся, хоч вимовляємо: лᵇлється, Ілᵇля, житᵇтя.

Завдання 91. Спишіть оці слова й підкресліть м'яку приголосну, що по ній *ь* не ставимо. Запам'ятайте, як ці слова пишемо.

Сонцю, танця, до кінця, дві, двісті, віконця, панський, циганський, латинський, хатинці, менший, інший, кінчик, на денці, сміття, весілля, Поросся, базладдя, мотуззя, оповідання, збіжжя, клоччя, Ілля, Іллін, Іллінський, лляний, лляти.

Як ці слова вимовляємо?

Завдання 92. Спишіть оці слова й підкресліть *ь*.

Сальця, пальця, смальцю, сільський, тільки, скільки, більше. Головонька — головоньці, сирітонька — сирітоньці, рученька — рученьці, Олюнька — Олюньці, Пріська — Прісьці, запримітьте, хатинка — в хатинці, сосонка — на сосонці.

Пишіть і говоріть: Пріська, а не Приська.

30. Літературна вимова м'яких свистових звуків.

Світ (вимовляємо сᵇвіт, а не шᵇвіт), цвіт (= цᵇвіт, а не чᵇвіт), кість (= кісᵇть), свято (= сᵇвято), цвях (= цᵇвях, а не чᵇвях), цілий, цяцька, цюкати, звір (= зᵇвір), взяти, зюзя, зять, хтось, хлопець.

Голосно проказуйте ці слова. Запримітьте, як ви вимовляєте м'які свистові *з с ц*. Як поляк вимовляє ці слова? Коли свистові звуки будуть м'які? (перед *і, е, я, ю*).

В українській літературній мові м'які свистові звуки *з, с, ц* вимовляються без жадного шипіння.

Завдання 93. Голосно проказуйте слова: *сад, зад, цить*, запам'ятайте, як вимовляєте тут тверді свистові *с, з, ц*. Тепер проказуйте голосно ось ці слова, але пильнуйте, щоб у вашій вимові не було жадного шипіння (як то чуємо в вимові польській), цебто щоб *с, ц, з* були такі самі, як у словах *сад, зад, цить*, але зм'якшені: світ, с — віт, цвіт, ц — віт, князь, хтось, щось, князя, зюзя, сядь, зять, цяця, цілий, сісти, зілля.

Завдання 94. Підіть до якогось наддніпрянця і добре прислухайтесь, як він вимовляє м'які свистові *з, ц, с* у словах, поданих у завданні 93, — він їх вимовляє не по-польському, але без найменшого шипіння (без мазурання). Так вимовляйте й ви.

— Адреса »Рідної Мови«: Warszawa, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 9 зл., в Америці 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа. Річник І. (без 2 і 3 чисел) 5 зл.

Відповідальний Редактор *Л. Грималo-Сідлецький.* Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.